

SRPSKA VRHOVNA KOMANDA U DANIMA RASPADA AUSTRO - UGARSKE 1918

Bogdan Krizman

Izvanrednim zalaganjem i hrabošću srpske vojske i jugoslavenskih dobrovoljaca (u općem sastavu tzv. »Savezničkih vojski na Istoku«) izborni prodor u dobropoljskoj bitki na Solunskom frontu (14.—21. septembra 1918) pokolebao je čitav obrambeni sistem bugarsko-austrougarsko-njemačkih snaga na balkanskom ratištu.¹ Započelo je neprijateljsko povlačenje, koje je kapitulacija Bugarske (ugovor o primirju potpisan u Solunu 29. IX 1918) samo proširila i, na mnogim mjestima, ubrzala². Međutim, to »Solunsko primirje« izazvalo je oštar sukob između Engleza i Francuza. Englezi su, naime, iz političkih motiva stali uporno zahtijevati da se sada pođe prema Carigradu, da bi tako i Tursku što prije primorali na kapitulaciju (Dardaneli, Bliski istok!), dok je glavnokomandajući savezničkih vojski na Istoku francuski general Franchet d'Esperey ispravno smatrao da je brzo nadiranje dolinom Vardara i Morave na sjever do Dunava i preko Dunava u prostor južne Ugarske strateški od prvorazredne, a da su Carigrad i Dardaneli od drugorazredne važnosti. Na kraju, pobijedilo je shvaćanje gen. d'Espereya, ali je on istovremeno bio primoran da rasparča svoje ukupne snage,³ formirajući — pored već formiranih grupa — t. zv. »Dunavsku vojsku« pod komandom francuskog generala Berthelota, sa zadatkom da dosegne i prijeđe donji Dunav i, zatim, što dublje prodre u Rumunjsku, te »Istočno odjeljenje savezničke solunske vojske«,

¹ O t. zv. solunskoj ofenzivi — osim Petra Pešića, Solunski front, Vojno-politička akcija, Beograd 1921, Milana Đ. Nedića, Srpska vojska i solunska ofanziva, Beograd 1932 i dr. — pisali su u novije vrijeme Mihailo Perović, Solunska ofanziva 1918 godine, VIG, 1951, br. 6, str. 164—194, i Velimir Terzić, Uloga srpske vojske u solunskoj ofanzivi, IC, IX—X, 1959, str. 509—548.

² Telegramom br. 5254/3 od 29. IX 1918 dostavio je saveznički glavnokomandujući na Istoku general Franchet d'Esperey srpskoj Vrhovnoj komandi vijest o prekidu neprijateljstava s Bugarima. Pri tom je javio da će neprijateljstva — na temelju netom potpisanog ugovora — prestati 30. septembra u podne; zato neka VK obavijesti bugarske trupe pomoću parlamentara da se savezničke snage, koje su već ušle u Bugarsku, imaju smjesta zaustaviti i vršiti okupaciju; da će I. armiju (srpsku) hitno uputiti prema Nišu, a da će im dostaviti daljnje instrukcije. (Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA, Pop. III, kut. 139, Obr. 29749.)

³ Francuska je vojska na Istoku brojila oko 180.000 boraca u osam divizija i jednu konjičku brigadu; britanske su snage brojile oko 120.000 boraca u četiri divizije; srpska je vojska (uračunavajući tu i dobrovoljce) imala oko 100.000 vojnika u šest pješadijskih i jednu konjičku diviziju; grčka je vojska imala oko 130.000 vojnika u osam divizija; talijanska vojska oko 42.000 vojnika u četiri brigade (izuzevši XVI Korpus u južnoj Albaniji). Na taj je način na solunskom frontu bilo oko 600.000 savezničkih prema isto tolikom broju njemačko-austrijsko-bugarskih vojnika.

sastavljeno pretežno od engleskih trupa, pod komandom engleskog generala Milnea, za akciju prema Carigradu, dok je talijanskom korpusu pod komandom talijanskog generala G. Ferrera bio povjeren zadatak da zaposjedne Albaniju.

1.

General d' Esperey je pismom od 30. IX 1918⁴ dostavio načelniku štaba srpske Vrhovne komande vojvodi Živojinu Mišiću tekst primirja s Bugarskom, kao i tajne klauzule ugovora. Pri tom je — citiravši svoju depešu od prošlog dana⁵ — spomenuo ulogu I armije (srpske) i razradio njene nove zadatke.⁶ Ona je imala da što brže napreduje do Niša, da bi na taj način presjekla glavne saobraćajnice Bugarske s Njemačkom i Austro-Ugarskom i štitila dispozitiv savezničkih snaga pri daljem napredovanju prema sjeveru. II. armiji (srpskoj) namijenio je slijedeće zadatke: da smjesta — u času potrebe i po naređenju savezničkog glavnokomandujućeg na Istoku (dakle samog d' Espereya) — osigura izvršenje odredaba vojne konvencije o primirju s Bugarskom⁷. U tom bi se slučaju razvila z a p a d n o od bugarske granice na dvije ceste (Kriva Palanka—Čustendil i Carevo selo—Džumaja) spremna da maršira na Sofiju.

No, taj je prvobitni raspored bio brzo izmijenjen.

Prva armija stajala je u to vrijeme pred Nišom u teškoj dilemi, da li da odmah napadne dvostruko jačeg neprijatelja, ukopanog na odlično uređenim položajima, ili da sačeka pojačanja pa tek tada da prijeđe u napad. Protivno naređenju gen. d'Espereya, Vrhovna je komanda donijela »brzo rešenje da se neprijatelj kod Niša napadne odmah i ova varoš osvoji, a potom produže operacije u cilju prodiranja ka Dunavu i Savi«,⁸ dok je II armiji d'Esperey namijenio nove zadatke. Već u njegovoj »Instrukciji za armije« br. 5.334/3 od 4. oktobra 1918.⁹ stoji da I srpska armija, u tom času, nastupa prema Nišu, postajući tako opća prethodnica savezničkih vojski. Ona je pri tom 3. X uspostavila dodir s jednom austro-ugarskom pješadijskom divizijom otprilike 25 km sjeverno od Kumanova i odbacila je nakon borbe. Ta činjenica, kao i drugi sakupljeni podaci pokazuju — navodi se dalje — da neprijatelj ima namjeru da stvori novi front od austro-ugarskih i njemačkih divizija, da zadrži savezničko napredovanje ka Dunavu i da spriječi, u svakom slučaju, invaziju južnih provincija Austro-Ugarske. Ta nova situacija zahtijeva da savezničke snage budu spremne da izmanevriraju neprijatelja na linijama otpora. Prema tome, potrebno je da se proširi front nastupanja i — ako ustreba — i borbeni front.

⁴ Arhiv VII, pop. III, kutija 139.

⁵ Bilj. 2.

⁶ Vojvoda Mišić razradio je tu direktivu u novom naređenju komandantima I i II armije (vojvodama Petru Bojoviću i Stepi Stepanoviću) pod OBr. 29773 od 17.IX/30. IX 1918.

⁷ Njen tekst: Zapisnici sa sednica delegacije kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920; priredili B. Krizman i B. Hrabak, Institut društvenih nauka, Odeljenje za ist. nauke, Ser. III, Građa, Beograd 1960, str. 308—309.

⁸ Pešić, n. dj., str. 55. Pešić je u to vrijeme bio pomoćnik načelnika Vrhovne komande (pukovnik, pa kasnije general).

⁹ Arhiv VII, III, 120.

Prvi cilj na frontu Srbije jest: dočepati se Niša, tog važnog komunikacionog čvora, da bi Saveznici, zatim, u širokom frontu između Drine i Dunava ušli u predjele sjeverne Srbije. Raspored — naređuje d'Esperey — bit će slijedeći: lijevo (!) — srpska, u sredini — francuska, desno — engleska vojska, s tim da zadatak I armije ostaje neizmijenjen, dok će II armija otići što je moguće prije ka sjeveru, proširujući tako front srpske vojske na zapad do Novopazarskog sandžaka.

Prava pozadina toga naređenja razabire se iz povjerljive depeše tadašnjeg sekretara regenta Aleksandra Živojina Balugdžića, upućene predsjedniku srpske vlade Nikoli Pašiću (Solun, 25. IX/8. X — London, 26. IX/9. X 1918). Ta depeša glasi ovako:

Lično za predsjednika ministarstva. Smatrajte kao strogo poverljivo. Glavni komandant kaže mi danas da će ići u četvrtak kod Naslednika Prestola utvrditi nov plan za operacije.¹⁰ On misli prema tome planu metnuti srpske trupe na levo krilo kako bi one ulazile u Dalmaciju i Crnu Goru. Kaže mi u poverenju strogom da je tražio iz Pariza upustva kako će postupati zbog raznih struja talijanske i crnogorske koje su počele da se osećaju. Odobrili su mu pustiti srpske trupe na tu stranu i zatvoriti oči, tako ako bi bilo protesta od Talijana i Crnogoraca zbog kakve akcije političke on bi mogao baciti odgovornost na Srbe ističući kako oni ne slušaju njegove naredbe. On bi zadovoljio se u slučaju tom kakvim prividnim protestom, koji bi uputio našoj Vrhovnoj Komandi. On misli da će operacije na toj strani ići lako ali da će biti teže u pogledu političkom.«¹¹

Tako je pitanje Crne Gore dolazilo sve više u prvi plan. Vojvoda Mišić je već depešom od 18. IX/1. X 1918.¹² tražio od komandanta II armije Stepe Stepanovića da radi operacija Prizren—Skadar—Crna Gora—Bosna uputi odmah II jugoslavenski puk s jednom brdskom baterijom i vodom konjanika u Skoplje, a dva dana kasnije (20. IX/3. X) javio je ministar vojni gen. Mihajlo Rašić Vrhovnoj komandi¹³ da se za »rad u Crnoj Gori« upotrebi gen. Miloš Vasić a da mu se pridoda štab s puk. Dragutinom Milutinovićem kao načelnikom. Na pogodan način — stoji dalje u Rašićevoj depeši — treba dobiti odobrenje d'Espereya da Vasić bude neposredno podređen Vrhovnoj komandi.¹⁴ Pored novog odreda trebalo bi tamo uputiti Ohridski odred, kao i sve crnogorske oficire i vojnike iz operativne (srpske) vojske. Kao direktiva za rad služit će slijedeće Pašićeva depeša dobivena iz Pariza: »Ne gubite ni časa iz vida da treba spremati što brže jedno odeljenje dobrovoljaca, sastavljeno od Crnogoraca, koji su na ovome frontu, i dodati im jedno od Jugo-Slovena, te da prodru u Crnu Goru i podignu narod, oteraju slaba odeljenja austrijska i proglaše Ujedinjenje Srbije sa Crnom Gorom i izaberu privremenu upravu.

¹⁰ Predsjednik francuske vlade G. Clemenceau je 8. X poslao d'Espereyu slijedeće instrukcije: 1) osloboditi Srbiju; 2) provaliti u Austro-Ugarsku; 3) poslati znatne snage na Carigrad, da bi Turke prisilili na kapitulaciju; 4) formirati »Dunavsku vojsku«, koja bi se — povezujući snage u Srbiji i prema Carigradu te potiskujući Mackensenove snage — imala spojiti s Rumunjima.

¹¹ Arhiv J. M. Jovanovića (Državni arhiv FNRJ u Beogradu).

¹² Arhiv VII, III, 120, OBr. 29778.

¹³ Arhiv, VII, III, 162, OBr. 30.049.

¹⁴ Usp. također D. Vujović, Oslobođenje Skadra 1918 godine i stanje na crnogorsko-albanskoj granici, IZ XIII, knj. XVII, 1960, str. 94.

Treba preduhitriti i Talijane koji tako isto spremaju, da uđu u Crnu Goru i u ime Kralja Nikole uzmu upravu nad zemljom. Treba što pre zameniti bugarsku vojsku i upravu u Prizrenu i Peći i otuda ući u Crnu Goru. Tako isto treba postupiti i sa Albanijom (severnom), samo tamo treba upotrebiti Albanski kor izmešan sa našim oficirima i vojnicima Arnautima iz naših krajeva. Esad-paša doći će odmah.« — Srpsko-crnogorski odbor za Ujedinjenje od 5 članova¹⁵ — stoji na kraju Rašičeve depeše — spreman je za put i može se uputiti gen. Vasiću. Odbor ima spisak Crnogoraca u srpskoj vojsci sa svim potrebnim podacima.

Mišić je — nezadovoljan šturošću gornje Pašičeve direktive — iz Skoplja 23. IX/6. X odgovorio Rašiću¹⁶ da je primio njegovo naređenje; da ministra već 18. IX/1. X bio izvijestio da je po želji d'Espereya formirao Odred, u koji su ušli: II. jugoslavenski puk, jedna brdska baterija i 15 konjanika; da ga je uputio u Skoplje da se tamo stavi na raspolaganje glavnokomandujućem »u poznatom cilju«. ¹⁷ Pašičeva direktiva, međutim, trebala bi biti ili mnogo potpunija i opširnija, predviđajući sve moguće slučajeve koji mogu nastupiti pri ulasku trupa na crnogorsko tlo, ili bi njome trebalo predvidjeti posebnog vladinog delegata pridodatog komandantu Odreda, koji bi bio ovlašten da u svim slučajevima političkog značenja daje komandantu Odreda potrebna uputstva. Pored toga, Mišić izražava rezerve u pogledu upotrebe Jugoslavena jer je — po njegovu mišljenju — veliko pitanje, kako će na njih utjecati zadatak dizanja ustanka u Crnoj Gori. Osim toga, bilo bi netaktično upućivati s njima Crnogorce i njihove oficire jer »ja još nisam načisto — kaže Mišić — sa njihovim krajnim političkim smerovima«, a Talijani ne trpe Esad-pašu i njegovu politiku u Albaniji. Stoga Mišić sumnja da bi d'Esperey — bez izričite dozvole Pariza — pristao da protežira Esada u akciji uperenoj protiv talijanskih interesa. Zato bi trebalo djelovati kod francuske vlade da to d'Esperey prethodno odobri. Uspjeh je moguć samo ako nas Francuska pomogne, a Albanski se kor ionako ne nalazi pod srpskom Vrhovnom komandom — zaključuje Mišić.

Potvrdivši prijem Mišičevih primjedbi, min. Rašić odgovorio mu je depešom (Solun, 27. IX/10. X — Skoplje 28. IX/ 11. X, »najhitnije«).¹⁸ Direktiva za rad u Crnoj Gori — stoji u odgovoru — nije nova; bila je poslata Vrhovnoj komandi početkom 1917,¹⁹ a Vrhovna je komanda 14. V/27. V 1917. odgovorila

¹⁵ »Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje« pod predsjedništvom Andrije Radovića, bivšeg predsjednika crnogorske vlade, osnovan u emigraciji da se bori i zalaže za ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom i ostalim »srpskim, hrvatskim i slovenačkim zemljama u jednu jedinu nezavisnu državu«. U Solunu je djelovao njegov ogranak, kojim je rukovodio prof. Petar Kosović.

¹⁶ Arhiv VII, II, 162, OBr. 30049.

¹⁷ Usp. također Vujović, n. dj, 94.

¹⁸ Arhiv VII, III, 162, OBr. 30. 468.

¹⁹ »Preko ministra vojnog Pašić je 7/20 marta (1917) objasnio Srpskoj vrhovnoj komandi svoju političku strategiju prema Crnoj Gori i Crnogorcima: »Oni (Italijani) žele pomoći Crnogorskog Kralja Nikolu da se vrati u Crnu Goru i pomoću njihovom da radi i dejstvuje u Bosni i dalje... Skadar treba (da okupira) jedno naše odeljenje, koje bi se sastojalo od Crnogoraca i Srba i stajalo isključivo pod srpskom komandom (i koje bi trebalo) da uđe u Crnu Goru pre nego bi se Kralj ili koji princ vratio i da organizuje sa narodom Crnu Goru, koja bi proklamovala jedinstvo sa Srbijom i onda celu Crnogorsku vojsku staviti pod jednu srpsku

da će o njoj voditi računa. Pašićeva direktiva — po Račiću — dovoljna je za početak, s tim da će se postepeno dopunjavati. Ministar je ponovo tražio da dođu Glavni odbor za ujedinjenje i šef (nejasno mjesto u šifriranom tekstu, vjer. crnogorskog) odsjeka ministarstva inostranih poslova. Pored toga su od Pašića depešom tražene dopune prednjoj direktivi i intervencija diplomatskim putem da Vrhovna komanda može uputiti u Crnu Goru i sjevernu Albaniju što više trupa, da je d' Esperey u tome što više pomaže, a Vasić da bude neposredno pod Vrhovnom komandom (srpskom), a ne pod komandom nekoga francuskog generala koji bi mogao omesti čitav rad. Nije se složio s Mišićevim mišljenjem da bi bile na mjestu neke zebnje zbog upućivanja jugoslavenskog puka, u kome se nalazi stanovit broj Hercegovaca i Bošnjaka. Ako se dobro bude radilo, sudara ne će biti. Vojnoj akciji treba da prethodi politička agitacija Crnogorskog odbora i pridatih Crnogoraca. Svi Crnogorci, osim neznatnog broja, dali su i pismene izjave u prilog ujedinjenja sa Srbijom i o njima ima Crnogorski odbor u Solunu detaljne podatke. »Molim — zaključuje Rašić — da se po ovome što brže radi, da ne bi momenat bio propušten.«

Zbog toga je vojvoda Mišić iz Skoplja, još istog dana,²⁰ naredio, da II armija — bez zadržavanja u Skoplju — produži pokret prema Kosovu i dalje, držeći glavninu na pravcu Ibra, budući da će Kruševac doći u zonu I armije, čim njene dijelove na desnoj obali južne Morave smijeni »Francuska istočna vojska«.²¹ »Na Kosovu se sada nalazi odred Tranije²² od dva franc. i dva grčka pešad. puka i jednog franc. konjičkog puka. Ovaj odred drži liniju Giljan—Priština — želj. stan. Priština—Štimlje. Od delova upućenih Mitrovici nema izveštaja; delovi upućeni na Prizren konstatovali su da varoš drži jedan austrijski bataljon. Detalje smene regulisaće Komandant II armije neposredno sa odredom Tranije, čiji je štab negde na putu Skoplje—Priština. Radi orijentacije napominjem da će granica između zona I i II armije ići približnom linijom Kraljevo—Gor. Milanovac—Lazarevac—Obrenovac, koja pripada II armiji.«

Vrhovna je komanda nešto kasnije (Skoplje, 1. X/14. X)²³ naredila komandantu II jugoslavenskog puka da s Odredom produži pokret prema Peći najpogodnijim pravcem, po maršruti koju će sâm odrediti, a u Peći će dobiti dalja naređenja. Vrhovna komanda —stoji dalje u naređenju — nema podataka, da li u Metohiji ima još neprijatelja, no po jednoj neprovjerenoj vijesti

komandu. To sve imati pred očima, a za prvo vreme obrazovati Arbanaški korpus sa srpskim oficirima i približiti ga tako granici Albanije da može onda iznenadno da upadne i izvrši gornji plan pre Talijana. Taj plan, koji treba da ostane tajna i za Saraja, treba pripremiti i izvršiti...« (B. H r a b a k, Dobrovoljci iz crnogorske vojske na Krfu i Solunskom frontu, str. 21—22, umnoženo na geštetneru, Institut društvenih nauka, Istorijsko odeljenje, Beograd)

²⁰ Arhiv VII, III, 120, OBr. 30470.

²¹ Komandant »Francuske istočne vojske« bio je u to vrijeme francuski konjički general Paul Prosper Henrys, kasniji potpisnik »Beogradske konvencije« s Mađarskom.

²² Njegov je komandant bio Auguste Charles Paul Tranić, koji je kasnije, pri proputovanju u Rijeku, posjetio Zagreb i središnji odbor Narodnog vijeća SHS (23. XI 1918).

²³ Arhiv VII, III, 120, OBr. 30597.

ustanici su ušli u Novi Pazar i Peć.²⁴ Pri svemu tome valja ipak napredovati s oprežom. Francuzi drže Prizren a patrole su poslali prema Đakovici. Kosovska je Mitrovica također u rukama Francuza. »Ako bi, pri prelasku Crnogorske granice — stoji doslovno u tom naređenju — naišli na kakve Crnogorske Trupe ili organizacije, objasnite im da vi dolazite kao gonioци austrijske vojske i kao prijatelji i oslobodioci celoga srpskog naroda, bez obzira na granice, koje će se docnije regulisati. Ako bi bilo otpora, onda se zaustavite i izvestite Vrhovnu Komandu, kako bi se stvar raspravila mirnim putem.«

Zastupnik predsjednika vlade na Krfu, ministar financija Stojan Protić — u vezi s onom ranijom Pašićevom direktivom za rad u Crnoj Gori — odgovorio je ministru Rašiću depešom od 4. X/17. X²⁵ da *treba što prije poći u Crnu Goru*. Tako će se presjeći svaki pokušaj Italije, koja će — činiti se — pokušati štogod u Skadru.

»Ako mi pre uđemo u Crnu Goru — ističe Protić — izvesno je da će nas Crnogorci primiti sa oduševljenjem; niti se imamo bojati oficira, koje je A. (ustro) Ugarska oslobodila da brane interese crnogorskoga kralja. Ti isti ostavili su ga 1915 godine zbog njegova izdajstva. Pretpostavljate da se naše trupe nađu pred većim i organizovanim četama, koje bi prebacila Italija u ime kralja Nikole, onda bi trebalo pristupiti objašnjenjima, koja će Vam dati dosta vremena da dobijete instrukcije i . . . u vezi sa većtom agitacijom mogu učiniti da se te trupe udruže sa našima. Sam fakt, da je tu i Italija umešana dovoljan je, da tu ekspediciju kompromitujemo kod Crnogoraca. Da se izbegnu teškoće potrebno je raditi brzo, vodeći računa o osetljivosti Crnogoraca i . . . (ver. plemenskim) organizacijama, sprečavajući osvetu i pljačkanje; treba propovedati: jednakost građansku u Velikoj Srbiji, pravo stečenih prava, činovništvu izdavati plate, narodu pomoći žitom i prvim potrebama za koje će se sama Vlada postarati da budu u Baru. Naš uticaj treba da se ogleda u nadzoru, novoj organizaciji čije izvođenje treba poveriti Crnogorcima, koji moraju steći utisak, da mi nismo došli da vladamo Crnom Gorom, već da je uvedena u veliku srpsku zajednicu, kojoj je vekovima naš narod težio.«²⁶

General Charles Charpy, načelnik štaba F. d'Espereya, požurivao je srpsku Vrhovnu komandu. Major Mirko Marinković²⁷ joj je iz Soluna 14. X/27. X²⁸ javio »najhitnije«, da Charpy iznova skreće pažnju Mišiću da bi trebalo okupirati što prije Crnu Goru srpskim trupama, da se izbegnu kasnije političke komplikacije, štetne po srpske interese, ako to Vrhovnoj komandi ne pođe za rukom ili je Talijani u tom preduhitre. Charpy misli da su skadarske trupe slabe i da bi u Crnu Goru trebalo uputiti čitavu jugoslavensku diviziju. Marin-

²⁴ O ulozu ustanka, četnika i Koste Pećanca vidi: B. H r a b a k, Učešće stanovništva Srbije u proterivanju okupatora oktobra 1918 god., IG, 1958, br. 3—4, str. 47—49.

²⁵ Arhiv VII, III, 162, Obr. 31226. Na aktu stoji i bilješka da se sve što je potrebno iz te depeše unese u instrukciju komandantu »Skadarskih trupa«.

²⁶ Jedinice »Skadarskih trupa« izvršile su taj pokret ovako: II jugoslavenski puk krenuo je iz Peći 24. X; francuski détachement iz Đakovice 26. X, dijelovi II jugoslavenskog puka stigli su pod Skadar 29. X, a ušli u grad sutradan. Kasnije se glavnina morala povući iz Skadra.

²⁷ Šef Sekcije za vezu pri Komandi savezničkih vojski na Istoku u Solunu.

²⁸ Arhiv VII, III, 124, Obr. 31474 (Marinkovićev Str. Pov. No 402).

ković je Francuzu odgovorio da je VK u tu svrhu, vjerojatno, i zadržala tu diviziju na Kosovu i Metohiji, da bi je prema daljem razvoju događaja mogla upotrebiti bilo na drinskom frontu bilo u Crnoj Gori.²⁹

Austro-ugarske i njemačke snage u Srbiji povlačile su se — nakon pada Niša (12. X) — sve više prema sjeveru, a u srpsku Vrhovnu komandu stale su pristizati sve povoljnije vijesti o kaosu u Austro-Ugarskoj, nezadovoljstvu u vojsci i mornarici, teškoj političkoj i očajnoj ekonomskoj situaciji, o nemi rima, nedisciplini, dezerterima, gladi itd. Marinković je javio VK depešom (Solun, 15. X/28. X — Skoplje 15. X/28. X)³⁰ da »Drugi biro« (obavještajno odeljenje) — prema raznim izvještajima, koje ima od privatnih lica i službenih predstavnika u Švicarskoj, od agenata iz Crne Gore i Bosne, od Talijana i francuskih vojnika, izbjeglih iz austro-ugarskog zarobljeništva — zaključuje da su Austrijanci evakuirali Crnu Goru i da, možda, napuštaju Hercegovinu i Bosnu.

Na kraju kapitulirala je i Turska (30. X 1918) i sve se jasnije ocrtavao potpuni poraz Centralnih sila na Balkanu.

2.

Valjalo je pripremiti i formulirati uvjete primirja i za Austro-Ugarsku.

Rašić je stoga iz Soluna uputio Vrhovnoj komandi depešu (Solun 7. X/20. X — Skoplje, 8. X/21. X),³¹ u kojoj javlja da će vjerojatno Vrhovni ratni savjet u Versaillesu uskoro diktirati Njemačkoj i Austro-Ugarskoj uvjete. Zbog toga je potrebno da i Srbija podnese predstavku Savjetu, u kojoj bi stajalo sve ono što bi trebalo da uđe u odredbe primirja. Stoga neka Vrhovna komanda šalje podatke. Između ostaloga — po mišljenju ministra — treba tražiti da neprijatelj popravi željezničke, telefonske i telegrafске linije, da preda potrebne vagonе i brodove, opljačkane stvari, arhive, sanitetski materijal, kao i sve internirce i zarobljenike, bez prava na zamjenu, itd.

²⁹ »U međuvremenu, 14 oktobra (27. X) Komandi Skadarskih trupa stiglo je novo naređenje Vrhovne komande. U tom naređenju se kaže da će na osnovu sporazumu između saveznika posada u Skadru biti sastavljena od engleskih, francuskih i italijanskih trupa. Komandant ovih trupa biće jedan francuski pukovnik. Pod njegovom komandom biće i ona francuska jedinica, koja je dosada bila u sastavu Skadarskih trupa, a koja se sada izdvaja iz toga sastava. Od srpskih, odnosno jugoslovenskih trupa, u Skadru je trebalo uputiti samo jednu četu, koja bi takođe bila pod komandom ovog francuskog pukovnika. Zadatak ove čete sastojao bi se u tome da služi kao kadar za obrazovanje ustaničkih četa. Osim toga, naređeno je da se akcija srpskih trupa upravi odmah ka Podgorici, Cetinju, Kotoru i uopšte ka zapadu. S obzirom na sve to, zadatak ovih trupa se izmijenio, pa je naređeno da se Skadarske trupe ubuduće zovu Jadranske trupe.« (Vujović, n. dj., 96; autor navodi, da je to VK naredila pod Obr. 31387 od 13. X, odnosno 26. X po novom)

Talijanski je ministar vanjskih poslova S. Sonnino iz Rima 9. XI 1918. brzo javio vrhovnom komandantu talijanskih oružanih snaga gen. A. Diazu i komandantu talijanskih snaga na Balkanu gen. S. Piacentiniju da trenutak smatra pogodnim da u sporazumu s gen. d'Espereyom i komandom mornarice prošire talijansku okupaciju od Skadra prema sjeveru kolikogod je to moguće i što bržim tempom. (I documenti diplomatici italiani, Sesta serie: 1918—1922, I, Roma 1956, dok. 75, str. 40.)

³⁰ Arhiv VII, III, 123, Obr. 31495, Marinkovićev Pov. No 414.

³¹ Arhiv VII, III, 131, Rašićev Pov. br. 13925.

Vrhovna je komanda odgovorila Rašiću (Skoplje, 8. X/21. X),³² da ti uvjeti trebaju sadržavati slijedeće: obavezu neprijatelja da će evakuirati Srbiju, da će pristupiti općoj demobilizaciji, da će predati oružje, ratni materijal, depoe hrane, vozni i plovni park, ratne zarobljenike i internirane bez zamjene, sanitetski materijal, sve mašinske instalacije, itd. i, na kraju, kao (za nas) najvažnije: »Ako ostale sile traže, da se posednu savezničkim trupama izvesna važna mesta u neprijatelj. zemlji, onda tražiti, da i naša vojska uzme učešća u tome. Koja mesta naša vojska da posedne treba da odredi Kralj. Vlada.« (tačka 15)

U Parizu su se u tu svrhu (formulacija teksta ugovora o primirju s Austro-Ugarskom i Njemačkom) okupili predstavnici vlada Francuske, V. Britanije i Italije.³³ Na njihovom sastanku 30. X britanski premijer Lloyd George je izjavio da bi bilo vrlo korisno kad bi zaključili primirje s Austro-Ugarskom prije nego što bi se pristupilo pregovorima s Njemačkom. Predložio je slijedeću shemu budućeg primirja s Austro-Ugarskom: (a) evakuacija okupiranog područja, (b) demobilizacija iks divizija, (c) *okupacija područja do linije predviđene Londonskim ugovorom iz 1915.* Prisutni su primili taj sudbonosni prijedlog britanskog premijera, a među njima se nalazio, nažalost, i lični predstavnik Predsjednika USA, puk. E. M. House.

Sutradan se u Versaillesu, u tri sata popodne, sastao saveznički Vrhovni ratni savjet da primi pripremljene tekstove ugovora o primirju s Austro-Ugarskom i Njemačkom. Na taj sastanak plenuma došli su predstavnici velesila (Francuske, USA, V. Britanije i Italije) međusobno složni jer su o svemu tome već vijećali na prijepodnevnom zatvorenom sastanku i tu postigli sporazum. Pošto je generalissimus Foch dao prisutnima pregled vojne situacije, Clemenceau je kao predsjedavajući predložio da sekretar Savjeta prof. Paul Mantoux, čita, član po član, nacrt ugovora o primirju s Austro-Ugarskom. Savjet je tako bez diskusije prihvatio prvi (obustava neprijateljstva) i drugi član nacrt (potpuna demobilizacija i uzmak austro-ugarske vojske). Međutim, formulacije trećeg i četvrtog člana izazvale su diskusiju.

Na kraju ih je Ratni savjet odobrio kao i sve ostale vojne klauzule. Linija okupacione zone na neprijateljskom području pokrivala se s onom iz Londonskog ugovora! Poslije žive diskusije primili su i pomorske klauzule, a nakon kraće rasprave o direktivama generalu Diazu, koji će u ime svih saveznika (»Savezničkih i Udruženih sila«) započeti, na talijanskom frontu, pregovore o primirju s izaslanicima austro-ugarske Vrhovne komande, Clemenceau je zaključio sjednicu i iduću zakazao za sutradan (1. XI) poslije podne s dnevnim redom: Nacrt ugovora o primirju s Njemačkom.

Franchet d'Esperey je istoga dana, kad je Lloyd George na sastanku u Parizu podnio prijedlog o okupaciji austro-ugarskog područja do linije predviđene Londonskim ugovorom, naredio majoru Marinkoviću³⁴ da javi Vrhovnoj komandi (Mišiću), kako je iz političkih razloga potrebno prebaciti što

³² Arhiv VII, III, 131, Pov. OBr. 30994.

³³ Opširnije o tome u mom radu: Austro-Ugarska i Atanta 1918. godine, HP I, 1954, str. 39—50.

³⁴ Arhiv VII, III, 124, Marinkovićev Pov. br. 422.

prije preko Dunava, Save i Drine nekoliko desetina srpskih vojnika na pojedinim mjestima gdje je to moguće, da bi se u službenom komuniqueju moglo reći da su srpske snage prešle na teritorij Austro-Ugarske!

Zbog toga je Vrhovna komanda u Skoplju odmah sutradan (31. X) sastavila i otposlala slijedeće naređenje komandantima I i II armije, kao i komandantu »Jadranskih trupa«:

»Iz političkih razloga bilo bi korisno ako bi se naši slabi delovi ili patrole mogli prebaciti na teritoriju Austrije. To će biti naročito moguće učiniti na frontu Bosne. Za ovo upotrebiti samo ljude koji se jave dobrovoljno sporazumno sa tamošnjim stanovništvom. Jedino u slučaju da neprijatelj evakuise izvesnu svoju teritoriju, mogu se za njim uputiti naši slabi delovi na pravcima gdje je lako snabdevanje i život trupa.

Inače cela naša vojska po dolasku na granicu Austrije treba da se *zadrži do daljeg naređenja* (3. K.) radi odmora, uređenja i snabdevanja svima potrebama.«³⁵

Vrhovna je komanda to ponovila istog dana u depeši komandantima I i II armije:

»Po izlasku naših trupa na Dunav, Savu i Drinu na određene im rejone — stoji u depeši — treba nastati da se našoj vojsci omogući stvarni odmor, posle nadčovečanskih napora koje je podnela. U tom cilju vršiti osmatranje ovih reka sa sasvim slabim delovima, pošto nema izgleda da će neprijatelj pokušavati kakvu novu akciju na našem zemljištu. S toga upotrebiti poglavito konjicu na granici sa slabom pešadijom, a sve ostalo držati na mestima gde su snabdevanje i smeštaj trupa najpogodniji. I. armija, pomeraće se postepeno zapadu, u koliko savezničke trupe budu stigle da je smene, ostavljajući ipak 7. puk sa ostalim pridatim mu jedinicama u predelu Beograda. Kako je međutim od kapitalne važnosti, da se vaspostave komunikacije u zemlji, to će komandanti armija, ne zamarajući trupe, nastati da se mostovi i rđava mesta na putovima oprave. Isto tako je važno, da se pomogne meštanima u obdelavanju zemlje, dajući im pomoć u radnoj snazi i stoci.«³⁶

Međutim, talijanska je Vrhovna komanda u Padovi postajala nestrpljiva jer su događaji na balkanskom frontu i u južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske mogli poremetiti njene imperijalističke planove. Zbog toga je od 30. X ujutro neprekidno nastojala da od min. predsj. Orlanda u Parizu dobije uvjete primirja s Austro-Ugarskom. Orlando se morao neprestano ispričavati što ih ne može još poslati jer ih Vrhovni ratni savjet nije razmotrio i u plenumu prihvatio. Tek 1. XI između 1 i 6. 15 sati izjutra stigao je u Padovu šifrirani fonogram iz Pariza koji je sadržavao talijanski tekst budućeg ugovora o primirju s Austro-Ugarskom.

Srpski su odredi, napredujući izvanrednom brzinom prema sjeveru, 1. novembra ušli i u Beograd. Oslobođenje Srbije bilo je na taj način praktički završeno.

3.

Kod Wilsonova ličnog predstavnika, E. Housea, sastali su se 1. XI u Parizu predsjednici vlada Francuske, V. Britanije i Italije s najbližim savjetnicima i

³⁵ Arhiv VII, III, 124, OBr. 31588.

³⁶ Arhiv VII, III, 120, OBr. 31592.

suradnicima. Britanski im je premijer pročitao uhvaćeni telegram, upućen iz Pule austro-ugarskom pomorskom atašeju u Carigradu, u kojem Komanda austro-ugarske ratne mornarice daje upute o postupku s nejugoslavenskim dijelom momčadi i austro-ugarskim brodovima, budući da će »ratnu flotu«, naprave, uređaje i sve drugo predati jugoslavenskom Narodnom vijeću.³⁷ Orlando je prisutnima, sa svoje strane, saopćio da je jučer telefonom predao Diazu uvjete primirja s Austro-Ugarskom; da je jedna austro-ugarska torpiljerka s jugoslavenskom posadom na Jadranu pokušala da pošalje svoga parlamentarca talijanskoj floti; da su im, međutim, Talijani odgovorili da su opunomoćenim predstavnicima austro-ugarske Vrhovne komande već saopćeni uvjeti primirja; da se, pored toga, neki njemački pukovnik pojavio na talijanskoj fronti s Hindenburgovim kredencijalom u ruci, tražeći da sudjeluje u pregovorima o primirju s Austro-Ugarskom, a da je Diaz odgovorio da mu to ne može dopustiti. Zatim su prisutni prešli na diskusiju o Njemačkoj.

Clemenceu je na popodnevnom plenarnom sastanku Savjeta u Versaillesu, nakon debate o tekstu odgovora Wilsonu i nacrtu ugovora s Njemačkom, saopćio da je netom primljen radiogram iz Pule, upućen Wilsonu i vrhovnom komandantu američke flote, kojim Jugoslaveni izvještavaju da su preuzeli cjelokupno austro-ugarsko ratno brodovlje u Puli, a da su im Talijani potopili dva broda, među njima »Viribus Unitis«. Mole da se svi preuzeti brodovi stave pod zaštitu američke ili koje savezničke flote. Talijanski je predstavnik Sonnino energično reagirao, tvrdeći da je to opet jedna prevara Austrije, i tako se razvila diskusija u kojoj je sudjelovao i predstavnik Srbije Milenko Vesnić. Lloyd George je pritom upozorio da su dan prije donijeli odluku da podijele austro-ugarsku flotu, preuzimajući jedan a internirajući drugi dio, a već danas imaju ponudu da se čitava preda jednom od saveznika! Orlando je spomenuo — budući da je riječ o radiogramima — i drugi jedan radiogram iz Pule, i to navodno od nekog admirala (Koch),³⁸ a taj upućuje na oprez. Lloyd George je nato predložio da zatraže od američke vlade ili od vrhovnog komandanta američke flote da u ime Vrhovnog ratnog savjeta odgovori Puli, pozivajući brodovlje da otplovi do Krfa i da se stavi, čim stigne, pod komandu admirala—komandanta savezničkih brodova u Sredozemnom moru.³⁹ Na kraju su prihvatili prijedlog Clemenceau-a da odgode diskusiju do sutra.⁴⁰

Sutradan, 2. XI prije podne, predsjednici vlada i puk. House održali su s vojnim savjetnicima i sekretarima vijećanje u francuskom ministarstvu rata. Razmatrali su tri hipoteze: da Austro-Ugarska ne prihvati uvjete primirja; da ih prihvati; da u njoj zavlada kaos. Raspravljali su i o mogućnosti

³⁷ O događajima u Puli, glavnoj austro-ugarskoj ratnoj luci, vidi: Mate Balota, Puna je Pula, Zagreb 1954.

³⁸ Pomorski oficir Ćiril Metod Koch, »šef narodne obrane« u Puli pri preuzimanju a. u. ratnog brodovlja.

³⁹ Francuskog kontradmirala Ph. Gaucheta.

⁴⁰ Clemenceau, House, Lloyd George i Orlando odgovorili su, ipak, 2. XI depešom i pozvali »komandante flote« u Puli da pod bijelom zastavom smjesta otplove do Krfa, da bi se stavili na raspolaganje komandantu savezničkih snaga, s tim da bežičnom telegrafijom jave čas odlaska i dolaska. O tome opširnije u mom prilogu: Nešto o sudbini austro-ugarske ratne mornarice 1918. godine, Riječka revija, 1954, str. 99—105.

da savezničke čete okupiraju Bavorsku i Češku. Nakon debate prihvatili su Clemenceauov prijedlog da se predstavnicima austro-ugarske Vrhovne komande odobri rok za odgovor od 48 sati. Popodne, na plenarnom sastanku Savjeta, n i je se više raspravljalo o Austro-Ugarskoj!

Pašić je iz Pariza, toga istoga dana, uputio direktivu Vrhovnoj komandi koju sadrži slijedeća Rašićeva depeša (Solun, 21. X/3. XI — Niš, 21. X/3. XI, »najhitnije«):

»Lično Nač. Štaba Komande.

Predsednik Pašić depešom No 191 od 20. javlja iz Pariza: Smatrajte kao strogo poverljivo. Primirje sa A. Ugarskom biće potpisano. Hitajte najbrže ući u Bosnu, Banat i Srem i u druge oblasti A. Ugarske. Biće primirje i sa Nemačkom.

Dostavlja se na postupak.«⁴¹

U nedjelju 3. XI predsjednici su se u Parizu ponovo sastali (u rezidenciji puk. Housea). Clemenceau im je saopćio vijest da je, prema jednom telegramu, odlazak flote iz Kotora spriječilo jugoslavensko »Narodno vijeće« i da su veze s Pulom prekinute; da jedinice jugoslavenske flote u Kotoru, prema drugoj vijesti, upućuju pozdrave jedinicama Antante i traže da u Kotor uplove jedinice američke ili engleske mornarice. Britanski je premijer dodao da je jasno, da je jugoslavenska flota spremna da se preda američkoj ili engleskoj floti. »Mislim, rekao je Orlando, da je želja jugoslavenskog »Narodnog vijeća« da austro-ugarska flota plovi pod jugoslavenskom zastavom. Ostavljajući po strani činjenicu da tu zastavu nije priznala nijedna država, primjećujem da nedostaju tačne informacije o toj floti. Sve bi to moglo kriti prijevaru na našu štetu. Jedino prihvatljiv oblik predaje sastoji se u tome da se izvjesi bijela zastava. Zbog toga im valja odgovoriti da imaju poći na Krf pod bijelom zastavom«, zaključio je on. Raspravljali su o Wilsonovu programu od 14 točaka i na kraju završili vijećanje. Orlando, tek što je izašao, primio je vijest da su Austrijanci u »Villa Giusti« u Padovi potpisali primirje i da će neprijateljstva s Austro-Ugarskom prestati sutra 4. XI u 15 sati. Orlando je to odmah ispričao svojim kolegama i oni su se vratili i nastavili razgovor. Prema tome: i Austro-Ugarska je kapitulirala.

Toga je danà stigla u Niš Vrhovnoj komandi Marinkovićeva depeša (Solun, 20. X/2. XII — Niš, 21. X/3. XI, »najhitnije«),⁴² u kojoj izvještava da d'Esperey ima namjeru, da radiogramom uputi pozdrav jugoslavenskoj vladi (»Narodnom vijeću SHS« u Zagrebu), njenoj floti i vojsci kao novim prijateljima i saveznicima, pozivajući komandanta jugoslavenske vojske (vojske »Narodnog vijeća«) da stupi u vezu s komandantom savezničkih trupa u Beogradu radi uzajamnog rada (to se odnosi — primijećuje Marinković — na komandanta I armije odnosno samog Mišića). »Naredio mi je — stoji dalje u depeši — da Vam javim, da je potrebno da što pre postavimo vezu sa narodnim pokretom u Bosni i severno od Save i Dunava, prebacivanjem i naših trupa i da pripremimo i proučimo mogućnost uspostavljanja veze sa Komandantima jugoslovenskih trupa avijonom, telegrafom i svim ostalim sredstvima.«

⁴¹ Arhiv VII, III, 139, Rašićev str. pov. F. Dj. No 14343.

⁴² Arhiv VII, III, 124, Marinkovićev Pov. No. 450.

Mišić je, primivši gornju depešu, odmah istog dana telegramom⁴³ izvijestio komandante I i II armije kao i komandanta »Jadranskih trupa« da je, prema vijestima iz Švicarske, u Zagrebu formirana jugoslavenska vlada, a u Sarajevu proklamirano Kraljevstvo Velike Srbije; da se ratno brodogradnja u Puli proglasilo za jugoslavensko, a — čini se — i u Kotoru; da se govori kako su Jugoslaveni austro-ugarskoj vojsci presjekli odstupnicu sa Soče. Stoga neka komandanti nastoje da se s pomoću prebačenih patrola obavijeste o stanju preko granice i da uhvate vezu s jugoslavenskim trupama, dok će komandant »Jadranskih trupa« specijalno nastojati da što prije sazna kakva je situacija u Kotoru i da Kotor zauzme, napredujući i dalje Primorjem.⁴⁴ Neka se, pored toga, najozbiljnije pobrine da se uspostavi telefonska veza od Peći do štaba komande »Jadranskih trupa«. Neka, dalje, javi da li se može osigurati prehrana, ako mu Vrhovna komanda uputi iz Peći još jedan bataljon sa dva brdska topa kao pojačanje i da li mu je ono potrebno.

Marinković je sutradan otposlao iz Soluna Vrhovnoj komandi slijedeću depešu:

»Izvod iz instrukcije komandanta savezn. vojsaka No 5740/3 od 3. novembra po novom, koja se šalje večerašnjom poštom i kojom se zamjenjuje instrukcija No 5524/3 od 18 oktobra po novom.

1. Srpska vojska treba da prebaci delove na teritoriju naklonjenu jugo-slovenskom pokretu Banat, Bosna, Hercegovina itd., te da pruži pomoći jugo-slovenskim trupama radi organizacije.

Uslovi snabdevanja morem odrediće se docnije kad se situacija rasvetli.

2. Veza sa grupom đenerala Hanrisa dolinom Morave.

Ova instrukcija potpisana pre prijema izveštaja o dolasku mađarskih parlamentara u Beogradu.«⁴⁵

Zbog toga je Vrhovna komanda — u skladu s gornjom instrukcijom — stala pripremati prijelaz srpskih jedinica preko Drine, Save i Dunava u južno-slovenske zemlje poražene Austro-Ugarske.⁴⁶

Mišić, depešom od 22. X/4.XI⁴⁷ upućenom lično vojvodi Bojoviću, iznio je slijedeće motive za ulazak I armije u Banat. Bojoviću je poznato da Rumunjska ima pretenzije u Banatu⁴⁸ i zato je potrebno da srpske jedinice izbiju što prije na liniju Bela Crkva—Vršac—Temišvar i tako se rumunjskim snagama ne dopusti da uđu u Banat. U tu svrhu neka naredi, da se dovoljno jake jedi-

⁴³ Arhiv VII, III, 124, OBr. 31667.

⁴⁴ Mišić je 11. XI naredio komandantu II armije (St. Stepanoviću): »Politički i čisto srpski interesi iziskuju, da naše trupe što pre posednu važnije tačke na jadranskom primorju, a naročito Metković. Nj. Kr. V. Prestolonaslednik zahteva, da što pre ovo izvršite i postupite po naređenjima, koja ste već dobili od Vrh. Komande. Velike je bojazan, da nas Talijani ne preduhitre.« (Arhiv VII, III, 120, OBr. 32009)

⁴⁵ Arhiv VII, III, 162, Marinkovićev Pov. No 472.

⁴⁶ Prva srpska četa prešla je Dunav 3. XI 1918. kod Velikog Gradišta i napala kod Divči—Bare Nijemce, koji su odstupali prema Beloj Crkvi. To je bio početak prijelaza I armije vojvode Bojovića u Banat i Srijem.

⁴⁷ Arhiv VII, III, 120, OBr. 31701.

⁴⁸ Pozivajući se na tajni ugovor Antante s Rumunjskom, potpisan u Bukureštu 4./17. augusta 1916. Njegov tekst: Krizman—Hrabak, Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1910, 308.

nice po mogućnosti što prije prebace preko Dunava na frontu Morava—V. Gradište, a u isto vrijeme neka izvrši sve potrebne pripreme u okolici Požarevca da bi se uspješno izvršio prijelaz većih snaga preko Dunava. Motivi, međutim, neka ostanu lično za nj.

Istog je dana depešom («najhitnije, pre sviju»)⁴⁹ naredio komandantima I i II armije da na frontu njihovih respektivnih armija prelazi što prije jedno ili više slabijih odjeljenja s telefonskim aparatom, sa zadatkom da se što prije povežu s ma kojom »ustaničkom komandom« i da *saznaju pravo stanje kod neprijatelja*, kao i želje i namjere »odbora Jugoslovena i Čeho-Slovaka.«

Kakvo je u tom času bilo »pravo stanje kod neprijatelja« onkraj Drine, Save i Dunava, a kakva situacija u pozadini fronta koji se raspadao? Što se zbivalo u političkim središtima južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske koja se tresla u temeljima, i kakve su stvarno bile namjere »odbora Jugoslovena« — t. j. »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu?

4.

Ohrabreni savezničkim uspjesima (u prvom redu na Balkanu) i znacima domaćeg bezglavlja i postepenog rasula, prvaci građanskih stranaka u južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske osnovali su napokon »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu kao opću političku organizaciju za sve južnoslavenske zemlje Monarhije.⁵⁰ Ono je otklonilo manifest cara Karla od 16. oktobra 1918, u kojem se kao nekakvo »rješenje« predlaže »vjernim austrijskim narodima« da Austrija (kao jedna polovica Dvojne monarhije) — prema volji svojih naroda — postane savezna država, u kojoj svako pleme na svom teritoriju tvori svoju vlastitu državnu zajednicu, ali da se ipak ne dira u cjelokupnost zemalja ugarske krune (u drugu polovicu Austro-Ugarske)!

Odgovor predsjednika Wilsona na notu Beča od 4. X 1918, kojom predlaže bezodvlačno otpočinjanje pregovora o zaključenju primirja, i njegova namjera da prepusti narodima Monarhije odluku o tome, u kojoj i kakvoj će državi ubuduće živjeti, ohrabрили su još više opozicione krugove, i centrifugalne su sile unutar Austro-Ugarske dobile nov poticaj. Stoga je i Središnji odbor »Narodnog vijeća SHS« — raspravljajući na sjednici od 28. X⁵¹ u Zagrebu o zaključcima koje bi Sabor sutradan trebalo da donese — počeo tražiti državopravnu formulaciju rasula Austro-Ugarske za njene južnoslavenske zemlje. Svetozar Pribičević — vođa najbrojnije grupe u Saboru i u Narodnom vijeću (Hrvatsko-srpske koalicije) — sažeo je u toku diskusije u Odboru zaključke ovako: (1) imaju se prekinuti državopravni odnošaji s Ugarskom i Austrijom; (2) Hrvatski će sabor prenijeti sve svoje agende na Narodno vijeće; (3) jugosla-

⁴⁹ Arhiv VII, III, 120, OBr. 31699.

⁵⁰ To je taj »odbor Jugoslovena« koji se spominje u Mišićevoj depeši od 4. XI. O »Narodnom vijeću SHS« u Zagrebu opširnije u mojim radovima: Početak rada »Narodnog vijeća SHS« u Zagrebu 1918. godine, HP I, 1954, str. 39—47; Osnivanje »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu« 1918., HZ VII, 1954, str. 23—32.

⁵¹ B. Krizman, Zapisnici središnjeg odbora »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu, Starine, 48, 1958, str. 344—350.

venske zemlje, koje su danas ujedinjene pod vladom Narodnog vijeća, imaju se smatrati kao sastavni dio buduće suverene države SHS; (4) Hrvatski sabor stavlja sve svoje prostorijske na raspolaganje Narodnom vijeću.

Gvido pl. Hreljanović pozabavio se pitanjem austro-ugarske ratne mornarice na Jadranu i predložio da Zagreb telegrafira u Pariz i druga središta Antante da će »Država Slovenaca, Hrvata i Srba« preuzeti ratnu mornaricu u Puli, Šibeniku i Kotoru; osim toga, da se imaju opozvati sve austro-ugarske čete s teritorija nove države; mornarica će zaposjesti luke Trst i Rijeku, dok će kopnena vojska Narodnog vijeća zauzeti sve mostove i željeznice. Govorili su i drugi (M. Laginja, Stj. Radić, itd.), a na kraju je S. Pribićević istakao da dvije suverene vlasti (banska i Narodnog vijeća) ne mogu u isto vrijeme postojati. Odbor je tako prihvatio prijedlog da će do konačnog formiranja vlade vršiti njene poslove Predsjedništvo Narodnog vijeća. U isto vrijeme prihvatio je tekst »prešnih predloga«,⁵² koje će Sabor — na historijskoj sjednici 29. X 1918 — jednoglasno prihvatiti.

U međuvremenu privoljeli su austro-ugarski vojni komandanti u Zagrebu (L. Šnjarić i M. Mihaljević) — razriješeni zakletve! — da »cjelokupno vojništvo« stave na raspolaganje Narodnom vijeću, a Vijeće je, sa svoje strane, istog dana (29. X)⁵³ obavijestilo feldmaršallajtnanta Metzgera, komandanta na zapadnom frontu, da su »po zaključku Narodnog vijeća SHS obustavljena sva neprijateljstva slavenskih četa protiv dosadašnjim protivnicima«, pa ga zbog toga poziva da naredi bezodvlačni povratak svih podređenih mu hrvatsko-srpsko-slovenskih četa.⁵⁴ Pristupilo se i formiranju vlada u Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu,⁵⁵ dok se za vrhovnu vlast u svim jugoslavenskim zemljama, zastupanim u Narodnom vijeću⁵⁶ — u skladu sa zaključkom Središnjeg odbora od 28/29. X — proglasilo Predsjedništvo Narodnog vijeća. Predsjednik i prema tome šef egzekutive za sve južnoslavenske zemlje — stoji u objavi — jest Dr. Anton Korošec, potpredsjednici Dr. Ante Pavelić i Svetozar Pribićević, tajnici Dr. Srđan Budisavljević, Dr. Ivan Lorković i Dr. Mate Drinković. Drinković je preuzeo i povjereništvo Odjela za narodnu obranu.

Predsjedništvo je iz Zagreba 31. X notom obavijestilo francusku, američku, britansku, talijansku i srpsku vladu da se na teritoriju koji je dosad ulazio u sastav bivše Austro-Ugarske, konstituirala »Država Slovenaca, Hrvata i Srba«; da je ona spremna da stupi u zajedničku državu sa Srbijom i Crnom Gorom i da formalno izjavljuje da se ne nalazi u ratnom stanju sa savezničkim državama. Sretna je, što može izjaviti da savezničke države smatra prijateljskim državama, i očekuje da će one na međunarodnom Kongresu, u skladu s

⁵² F. Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, Zagreb 1920, str. 195—196, 201, 205.

⁵³ Šišić, n. dj., str. 210—211.

⁵⁴ Predsjedništvo Narodnog vijeća odgovorilo je depešom ratnom ministarstvu u Berlinu (vjerojatno 3. XI 1918) da se »Država Slovenaca, Hrvata i Srba« proglasila neutralnom. Stoga mole, da se omogući povratak državljana te države i da se dostavi jugoslavenskim trupama na zapadnom frontu naređenje Predsjedništva da pred antantinim vojnim snagama polože oružje. (Spisi Narodnog vijeća SHS, Telefonsko-telegrafske obavijesti, DAZ.)

⁵⁵ Dalmatinci su vladu formirali na svoju ruku, bez znanja Zagreba.

⁵⁶ U Vijeću bili su zastupani: Hrvatska i Slavonija, Dalmacija, Međimurje, Rijeka, Bosna i Hercegovina, Slovenija i Trst.

proglašenim principima, pružiti svoju moćnu potporu da bi se zagarantirale suverenost ujedinjene države svih Slovenaca, Hrvata i Srba. Predsjedništvo se koristi tom prilikom da saopći savezničkim državama da se ratna mornarica, koja se dosad nalazila u posjedu Austro-ugarske monarhije, nalazi od danas u vlasti Narodnog vijeća SHS. Mornarica je izvjesila narodnu hrvatsku zastavu.

Istovremeno je Drinković potpisao »vojni izvještaj«,⁵⁷ u kojem stoji da je stigao telegram ratnog ministarstva u Beču, sekcije za mornaricu, kojim se svi ratni brodovi, tvrđave na obalama Jadrana i sve mornaričke naprave predaju jugoslavenskom Narodnom vijeću. Ministarstvo moli da Narodno vijeće odašalje svoje pouzdanike da preuzmu ratno brodogradnja, utvrde i sve mornaričke naprave u Kotoru, Šibeniku, Rijeci, Puli i Trstu. Uz to Drinković javlja da su »narodne čete«, pod komandom Ante Viskovića, zbog samovlasnog i nedopuštenog izvješćivanja i izdavanja zapovjedi, koje su se kosile s odredbama i nazorima Narodnog vijeća, silom zauzele bivšu austrijsku vojničku komandu u Zagrebu. Uhapšeni su vrhovni komandant glavnog štaba Droffo i potpukovnik Zuna, komandant »doglasne službe«; vojni Odjel Narodnog vijeća preuzeo je sve vojničke agende u svoje ruke; gen. Josip Pliverić imenovan je komandantom Prvog vojnog odsjeka (okružja) u Zagrebu, podmaršal Nikola Ištvanović komandantom Drugog vojnog odsjeka u Ljubljani, dok je Mihaljević imenovan glavnim komandantom za operativne poslove.⁵⁸ Mornarica u Puli, Šibeniku i Kotoru stavila se Vijeću na raspolaganje, a stigla je vijest da jugoslavenske čete s talijanske fronte kreću prema Zagrebu da se stave na raspolaganje Vijeću; da se američke čete iskrcavaju u okolici Trsta, a Englezi da su zauzeli Pulu.⁵⁹ »U pojedina mjesta zemlje, gdje su bila pljačkanja i manji neredi, neprestano se šalju upute narodu i pojačanja, tako da ti štetni i nerazumni ispadi neodgovornih elemenata već jenjavaju. Za najkraće vrijeme bit će u čitavoj zemlji uspostavljen red i mir.«

Poražena austro-ugarska vojska rasipala se brzim tempom; vojnici s talijanske fronte hitali su u masama kući; »zeleni kader« plijenio je posvud oko Zagreba; prolazili su brojni vojni transporti; vraćali su se i zarobljenici i nitko više nije htio služiti vojsku. Kasarne su se sve više praznile i *Narodno je vijeće u Zagrebu stajalo bez neke ozbiljnije organizirane oružane snage*. Zbog toga je Drinković 2. XI pozvao sve za oružje sposobne (do 40 godina starosti), a oficire bez obzira na starost.⁶⁰ Znajući, da je svima ratovanja dosta, isticao je tom prilikom da se ne radi o nekom osvajačkom ratu nego o zaštiti domovine od osвете razjarenih rulja Mađara i Nijemaca. »Sveta je dužnost svakog sina naše domovine — stoji doslovno u proglasu — da obrani od propasti svoju ljubljenu državu, koja se u mukama rađa.«

⁵⁷ Šišić, n. dj., str. 215—216.

⁵⁸ Predvidjeli su i komandante za Treće i Četvrto vojno okružje (sa sjedištem u Sarajevu i Mostaru). Međutim, od toga nije bilo ništa, jer je Narodno vijeće u Sarajevu 12. XI donijelo zaključak, da se iz Zagreba poslani zapovjednici (podmaršal Bekić i gen. Durman) imaju otkloniti, a Zagreb o tome »obrazloženo izvjestiti«. (Milan P. Đorđević, Srbija i Jugoslaveni za vreme rata 1914—1918, Beograd 1922, str. 253.)

General Vladimir Laks bio je imenovan za zapovjednika Dalmacije i Boke.

⁵⁹ Te vijesti nisu bile tačne.

⁶⁰ Šišić, n. dj., str. 219.

Međutim, tom se pozivu nije gotovo nitko odazvao, pa je Predsjedništvo Narodnog vijeća sve do kraja (do ujedinjenja i likvidacije) ostalo bez iole značajnije oružane sile. Zabrinuto tekstom nacрта ugovora o primirju s Austro-Ugarskom (primljenim iz Beča), sastavilo je novu notu vladama u Washingtonu, Londonu, Parizu, Rimu i Skoplju (kao i Jugoslavenskom odboru u Ženevi) i u njoj upozorilo, da je u svom manifestu od 19. X 1918.⁶¹ izjavilo da proglašava nezavisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na teritoriju Austro-Ugarske, a to je na sjednici 29. X jednoglasno prihvatio i »hrvatski parlamenat«. Poziva se dalje na svoju (već spomenutu) notu od 31. X i moli »da se prizna pravo našeg narodnog samoodređenja u potpunom opsegu, da se odustane od pregovora sa službenim predstavnicima Austro-Ugarske, koja više ne postoji, i da se okupiranjem jednog dijela našeg narodnog teritorija ne stvara prejudic protiv potpunog našeg narodnog i državnog ujedinjenja. Ujedno nam je čast saopćiti, da je flota bivše Austro-ugarske Monarhije, kao i sve obalne utvrde, službeno predana opunomoćenim izaslanicima Narodnog vijeća i da prema tome bivša Austrougarska Monarkija s tom flotom ne može više raspolagati. Konačno saopćujemo, da smo još prije nego što smo saznali uvjete primirja stavljene austro-ugarskoj vojnoj komandi uputili jugoslavenske čete, da idu u susret antantinim četama i da polože oružje.«⁶²

Vodeći su ljudi u Zagrebu (u prvom redu Sv. Pribičević) dobro osjećali da je *zapravo sve u zraku*, i Središnji je odbor — pritisnut nepovoljnim vanjsko političkim razvojem (Italija, prirodno, počinje izvršivati ugovor o primirju),⁶³ izvanredno napetim unutrašnjepolitičkim stanjem i raspoloženjem masa, bez iole ozbiljnije oružane snage, s potpuno otvorenim »granicama«,⁶⁴ na terenu koji Saveznici ugovorom u Padovi 3. XI proglašuju još uvijek neprijateljskim područjem — na sjednici 4. XI.⁶⁵ prihvatio prijedloge socijal-demokrate V. Koraća kojima se, između ostaloga, poziva Predsjedništvo da pozove u pomoć antantne čete, koje bi »odbranile naš teritorij od vojske bivše A. U., što se u krajnjoj dezorganizaciji povraća s bojišta robeći i paleći mirno pučanstvo.«⁶⁶

⁶¹ Šišić, cit. dj., str. 179—181.

⁶² B. Krizman, »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine, Građa o vanjskoj politici Predsjedništva Narodnog vijeća SHS od 29. X. do 1. XII. 1918., Anali Jadranskog instituta JAZU, 1, 1956, str. 88—89. Marinković je sadržaj spomenute note poslao Vrhovnoj komandi depešom iz Soluna 23. X/5. XI (Arhiv VII, III, 145, Marinkovićev Pov. No 475).

⁶³ I Zemaljska vlada za Dalmaciju protestirala je zbog toga notom kod talijanske vlade u Rimu, a i Predsjedništvo Narodnog vijeća SHS u Zagrebu (nota talijanskom min. predsjedj. od 9. XI i srpskoj vladi od 10. XI).

⁶⁴ Ugovorno, postojala je tada samo demarkaciona linija u Istri i Dalmaciji s otocima. Sve ostalo područje bivše Austro-Ugarske s ovu stranu demarkacione linije, p r a v n o, bilo je neprijateljsko područje.

⁶⁵ Krizman, Zapisnici središnjeg odbora... 359.

⁶⁶ U tu je svrhu Predsjedništvo 5. XI upravilo notu savezničkom generalissimu Fochu. (Krizman, »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918, str. 90)

Međutim, treba naglasiti da se nisu bojali eventualne pljačke gomila raspuštenih vojnika s fronta nego — možda i mnogo više — »boljševičkih elemenata« kod kuće.

Za uspostavu veze i organizaciju *zajedničkog* rada između srpske vlade i Vrhovne komande na jednoj i Predsjedništva Narodnog vijeća na drugoj strani određena je u Zagrebu, 3. XI, posebna delegacija od tri člana i to: dr. Bogdan Medaković, predsjednik Sabora, dr. Laza Popović i major Dragutin pl. Perko.⁶⁷ Misija je imala da otputuje ususret srpskim trupama, sa zadatkom da »negdje na balkanskom ratištu« nađe srpsku Vrhovnu komandu, regenta Aleksandra i članove srpske vlade, da im službeno saopći odluku Sabora od 29. X, da orijentira članove vlade o političkoj i vojnoj situaciji koja je nastala slomom Austro-Ugarske u južnoslavenskim zemljama, da podnese prve želje Narodnog vijeća i dogovori prve smjernice za buduću izgradnju nove državne zajednice. Sutradan (4. X) članovi su izaslanstva primili akreditivna pisma, usmena uputstva, dopis Narodnog vijeća upućen srpskoj vladi i potreban novac. Tog je dana pala odluka da misija putuje vlakom 5. XI. Međutim, Medaković je tog dana ujutro izjavio da ne može putovati jer je star i bolehljiv i da ne će moći podnijeti tegobe takvog puta, pa neka mjesto njega ide netko drugi. Tako je na njegovo mjesto uskočio Valerijan Pribičević, brat Svetozara.^{67a} Krenuli su u 10 sati izjutra iz Zagreba, preko Siska i Sl. Broda do Rume, pa do Klenka na Savi. Tu su se sporazumjeli s konjičkim kapetanom Đorđevićem iz II konjičkog puka (srpskog); čamcem prešli u Šabac i primili

⁶⁷ O tome su pisali L. Popović i D. Perko. Prvi u »Politici«, god. 37, 1940, br. 11, 646, pod naslovom: »Putovanje prve delegacije Narodnog veća iz Zagreba u Srbiju u koju su tek ulazile jedinice srpske vojske« i nastavak: »Delegacija Narodnog veća iz Zagreba učestvovala je sa Beograđanima u oduševljenom dočeku Regenta Aleksandra« (»Politika«, br. 11, 647). Drugi u dva navrata: u »Jutarnjem listu« izašao je u broju od 1. januara 1929. Perkov izvještaj o tom putu pod naslovom »Prvi oficijelni dodir Zagreba sa Beogradom«; u zborniku Petra Jelavića »Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međumurja, Prekomurja, Koruške i Štajerske, Zagreb 1940, str. 83 i dalje, u prilogu »Oslobođenje Međumurja«. Fragmente izvještaja Laze Popovića Predsjedništvu Vijeća objavio sam u članku »Misija Narodnog vijeća SHS u Beogradu 1918. godine«, Narodni list, 30. VII 1955.

^{67a} »Narodno veće u Zagrebu početkom novembra 1918 — piše L. Popović — došlo je zaključak da treba što pre i neposredno tražiti, naći i utvrditi veze sa srpskom vojskom i sa njenim glavnim komandantom tadašnjim Regentom Aleksandrom. Odlučilo se da Narodno veće iz Zagreba pošalje po poverljivom čoveku u Srbiju jedno pismo glavnom komandantu. Verovatno pošto su neki drugi odbili ili odustali da pođu, izabran sam po predlogu Sv. Pribičevića ja za taj posao. Bio sam pozvan u Narodno veće, govorio s Pribičevićem i Pavelićem, i posle toga pristao sam da idem. Oni su mi pročitali pismo koje sam imao da nosim. Pored opštih reči glavni je sadržaj bio, da je Narodno veće u Zagrebu predlagalo i molilo glavnokomadujućeg da srpska vojska odmah uđe i u Hrvatsku i Slavoniju. Tadašnji ministar vojni Narodnog veća dr. M. Drinković dao je takođe svoje naročito saizvoljenje i uz to jedno potpuno pismo, u kome je i on predlagao da srpska vojska ima što pre da uđe u Hrvatsku i Slavoniju, i da ide odmah na Zapad, ali samo do linije Osek—Bosanski Šamac, a dalje ne! Isto mi je dr. Drinković i usmeno nekoliko puta potvrdio. Pismo Narodnog veća potpisali su pomenuti potpredsednici i meni ga predali da ga odnesem i da predam Regentu Aleksandru.«

»Pre polaska — nastavlja on — ponovo su me primili potpredsednici Narodnog veća, i zajedno, i svaki za sebe. Sv. Pribičević me je ovako uputio: to što stoji u pismu po liniji Osek—Bosanski Šamac, to je tako, a usmeno imam da predložim i da naročito u njegovo ime tražim, da srpska vojska ide što god više može na Zapad i preko pomenute linije. Pa to je do Zagreba, — rekao sam. Razume se, odgovorio je Sv. Pribičević, — najmanje do Zagreba.«

informaciju da se vlada nalazi u Kruševcu ili Nišu, Vrhovna komanda u Kragujevcu a komanda Drinske divizije u Valjevu. U Valjevo su stigli 6. XI uvečer i tu razgovarali s komandantom divizije gen. Krstom Smiljanićem, koji je obećao da će u svom djelokrugu učiniti sve što može, ali smatra da je potrebno da idu u Beograd, kuda će upravo stići vojvoda Bojović, komandant I armije.⁶⁸ Iz Valjeva su željeli telefonski govoriti sa Zagrebom da jave tok i uspjeh dotadašnjeg putovanja, ali veze nisu mogli uspostaviti. Iz Valjeva su otputovali 7. XI prema Obrenovcu i stigli onamo, zbog defekta, s velikim zakašnjenjem. Ondje su saznali da je Bojović već stigao u Beograd.

Istog dana je Vrhovna komanda (vojvoda Mišić) — ne znajući još za tu misiju Narodnog vijeća — uputila Bojoviću slijedeću depešu:

»Potrebno je doći u direktnu vezu sa jugoslovenskom vladom u Zagrebu, u cilju obavještenja o našoj i njihovoj situaciji, kao i zbog sporazuma za dalji zajednički rad. Zato, ako imate telefonske ili telegrafske veze sa Zagrebom, onda se sporazumite direktno sa njima, da uputite jednoga člana vlade u Beograd što pre. Ako nemate veze, onda najhitnije uputite u Zagreb jednog višeg inteligentnijeg oficira, da im izloži potrebu dolaska u Beograd jednoga člana njihove vlade.

Sve ovo treba da ima karakter, da potiče od vas, a ne od Vrh. Komande.«⁶⁹

Bojović je odmah iz Beograda kratko odgovorio Vrhovnoj komandi: »Pošto su došli delegati narodne vlade u Zagrebu to molim za dalje naređenje.«⁷⁰

Sutradan (8. X) delegati Narodnog vijeća napustili su Obrenovac i u Beograd stigli oko 10 sati prije podne. U štabu armije primio ih je prvo pukovnik Emilio Belić, a zatim su stupili pred vojvodu Bojovića. No, Bojović je već bio obaviješten iz Obrenovca (komandant IX pješadijskog puka Milošević) o dolasku delegata i cilju misije jer je 25. X/7. XI iz Beograda — dok su se oni nalazili u Obrenovcu — poslao Vrhovnoj komandi slijedeći telegram:

»Komandant 9 pešad. puka dostavlja: gospodin Valerijan Pribičević Dr Laza Popović, dolaze iz Zagreba akreditovani od narodnog veća Srba, Hrvata i Slovena. Njihova se misija sastoji u ovome: Da se zamoli Srpska vlada da što pre bez oklevanja pošalju trupe na ova mesta:

1 U Fijumu — na Rijeku oko 500 ljudi sa oficirima da bi se afirmiralo hrvatsku teritoriju od Talijana, koji se tamo iskrcavaju.

2 Da se trupa od 1000 ljudi sa izabranim oficirima za taj posao pošalje u Zagreb da donese formalan pozdrav Kralj. Srbije narodnom veću da mu se stavi na raspoloženje, jer narodno veće momentano ne raspolaže potrebnom organizovanom silom; a postoji temeljna sumnja da u Zagrebu može doći do jednog velikog pokreta od strane Austrijskih elemenata — frankovaca seljačke stranke a protiv narodnog veća (kurziv B. K.)

3 Da se što pre a po mogućstvu i što više trupa pošalje u Bačku i Banat u zajednici sa savezničkim trupama (Francuzima) radi uticaja na Mađarsko javno mnjenje i Mađarsku vladu.

4 Da se posedne čitav teritorijum Slavonije zapadno (!) od linije Osek — Samac — do Zemuna.

⁶⁸ Čini se da je tih dana u Valjevo stigla i delegacija Mjesnog odbora Narodnog vijeća u Osijeku, da pozove srpsku vojsku.

⁶⁹ Arhiv VII, III, 136, Pov. br. 31848.

⁷⁰ Arhiv VII, III, 136, Obr. 31888.

Već sada mogu javiti da ulazak ovih srpskih trupa nemože nigde naići ni na kakav otpor, jer u celoj Austro-Ugarskoj bivše monarhije postoji užasan nered izuzev Češke.

Raspoloženje našeg naroda u vojvodini Srpskoj jeste bezuslovno za Srbiju pa je preko potrebno o tome voditi računa.

O detaljima poslužiće usmeno u Beogradu sa svojim vojnim izaslanikom majorom Dragutim P. L. Berkov (tako u originalu).

Sa gospodinom Berkom (!) mole da se neupušta u principielne političke razgovore. Imenovani su na prenočištu u Obrenovcu i sutra 26 t.mca primiću ih.«⁷¹

Vrhovna je komanda odmah po primitku (»Najhitnije pre sviju«) odgovorila Bojoviću⁷² da odobrava da u svemu postupi prema zahtjevu izaslanika Narodnog vijeća. Uopće, neka Bojović nastoji da *srpske trupe prodru što dublje u zemlje buduće Jugoslavije, a naročito u Bačku i Banat*. Izaslanici neka čekaju na dolazak Regenta, koji u Beograd stiže sutradan (27. X/9. XI), a potrebne oficire, koje traže izaslanici, neka Bojović odredi iz armije.

Izaslanici su predali vojvodi svoja akreditivna pisma (Popović i major Perko; Pribičević je bio bez akreditivnog pisma),⁷³ a zatim su mu uručili akt, moleći ga da ga dostavi srpskoj vladi. Taj je akt glasilo ovako:

»Vladi srpske države!

Vojska bivše austro-ugarske monarhije, koja se nakon poraza vraća u svoje krajeve, po svoj će prilici biti radi nestašice hrane pretvorena u neurednu hordu, koja će harati i pljačkati.

Kako mi imademo da štitimo od tih nedaća naše zapadne granice, obraćamo se bratskoj srpskoj vladi, da bi nam pomogla zaštititi zemlju i pučanstvo Srijema i istočne Slavonije i staviti svoje čete na *naše raspolaganje* po prilici na pruži Osijek—Samac.

Buduć smo mi — država Slovenaca, Hrvata i Srba — proglasili potpunu nezavisnost od bilo kojih veza sa bivšom austro-ugarskom monarkijom i Habsburžkom dinastijom, spremni da sveopća konstituenta svih Slovenaca, Hrvata i Srba odluči o našoj skupnoj državi, to se nadamo, da će srpska vlada našoj bratskoj molbi udovoljiti.

Ujedno se častimo obavijestiti vladu srpske države, da smo naše izaslanike, koji imadu u gornjem smislu stupiti u dodir sa vladom srpske države, uputili i odaslali i to kao građanskog izaslanika gospodina Dra Bogdana Medakovića i Dra Lazu Popovića, a kao vojničkog izaslanika gospodina majora Dragutina pl. Perko.

U Zagrebu, dne 4 studenoga 1918.

Za vladu narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba

Odio za narodnu obranu

Dr M. Drinković.«⁷⁴

Pošto je vojvoda pročitao taj dopis, pukovnik Belić zatražio je od Perka pismenu predstavku, i Perko je napisao slijedeće:

⁷¹ Arhiv VII, III, 136, Bojovićev OBr. 19202.

⁷² Arhiv VII, III, 136, OBr. 31882.

⁷³ Akreditivno pismo L. Popovića od 4. XI 1918. glasilo je ovako: »Ovlašćuje se gospodin Dr. Laza Popović, da može u ime Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba stupiti u dodir sa srpskom vladom. Poblize instrukcije dobio je usmeno od predsjedništva Narodnog Vijeća.« Perkovo je pismo glasilo jednako.

⁷⁴ Arhiv VII, III, 136, OBr. 31984.

»Komandantu 1. Armije
gospodin vojvodi Bojoviću

u Beogradu

Vlada narodnog vieća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu ocrtala je u svom dopisu na kratko zamolbu, kojom se je obratila na vladu srpske države po svojim izaslanicima. —

Meni podijelenu instrukciju predlažem pismeno potanče na zahtjev gospodina zapovjednika armijskog štaba. —

Okolnosti u zemljama naše sadašnje vlade SHS su poznate po našem ustmenom ocrtanju. Vlada narodnog vieća u Zagrebu umoljava, da nam manji dielovi srpske vojske u istočnoj Slavoniji i u Sriemu (:istočno Broda i Osijeka:) pruže podporu, da se podrži poredak, da svaki radi svoj posao, da se osigura funkcioniranje svih prometnih pruga, zaštititi život i imetak, prepreči svako oštećenje dobara i pljačkanje, osiguraju rudnici i sva ploveća narodna dobra na Savi i Dunavu, konačno da se osigura prehrana iz Slavonije i Sriema pučanstvu zapadne Hrvatske i grada Zagreba. Ponajprije umoljavamo tu pripomoć, da uzpostavimo promet glavne naše željezničke pruge od Zemuna prama Brodu da uzmognemo što prije i čim više hrane u zapadne krajeve naše prevesti. —

U te svrhe umoljavamo, da se prostor od Beograda do Novog Sada zaposjedne po prilici po jednom puku, a drugi puk da se potisne u prostor grada Vinkovci odakle se mogu dielovima tog puka zaposjesti sve željeznice okolice Vinkovaca i zaštititi gradovi Brod, Osiek, Vukovar i druga mjesta na istoku, kao i osigurati prometna sredstva te nakrcane lađe i brodovi na Dunavu uz Frušku Goru. —

Kao spojni častnik između vlade narodnog vieća u Zagrebu i srpskom vojskom određen sam ja. —

Glede odaslanja srpskih četa u Zagreb i Rieku nisam dobio ni instrukciju ni punomoći od mojih predpostavljnika te molim u tom pitanju obratiti se na gg. izaslanike Dr Lazu Popovića i Valerijana Pribičevića.

Beograd 8. studena 1918.

Bojović je 9. XI/27. X javio u Niš Vrhovnoj komandi (»Najhitnije pre sviju«):

»Od delegata narodnog Veća dobio sam sledeći izveštaj: »od 26 oktobra (8. XI po novom) telefonski razgovor« sa narodnim vijećem u Zagrebu.⁷⁶

⁷⁵ Arhiv VII, III, 136, OBr. 31988.

⁷⁶ Laza Popović je tom prilikom (8. XI) javio u Zagreb: »1. apsolutno je potrebno, da se gosp. povjerenik Wilder uputi u Brod, Vinkovce i Zemun, da se tako sastane sa srpskim ministrom Ninčićem, radi uspostave prometnih prilika i zajedničkog rada. Gosp. Wilder neka odredi dan i mjesto kada. Odgovor treba javiti zemunskom mjesnom komandantu potpukovniku Tucakoviću u Zemun. — 2. Zemun treba benzina, automobili stoje. Iz Zagreba dirigirajte raspoloživ benzin za Zemun. — 3. Gosp. Valerijan Pribičević postavljen je konzularnim agentom Nar. Vijeća kod srpske vlade radi kontrole nekih deputacija što dolaze iz (treba: u) Beograd. — 4. Što se tiče želje Narodnog Vijeća, da srpske trupe zaposjednu teritorij Hrvatske i Slavonije, postignut je sporazum i s vojskom i s vladom. — 5. Srpska će vlada što prije dirigirati sanitetski materijal za Zagreb. — 6. Srpska će vlada poslati potrebitu hranu za Liku preko Rijeke, pa je hrana već dirigirana na Rijeku. — 7. Srpska vlada kani poslati na Rijeku, za Zagreb i Ljubljanu i za Rijeku trupe iz Srbije, te bi trupe pozdravile Narodno Vijeće i stavile mu se na dispoziciju. Uglavnom bi imale zadaću, da budu protuteža talijanskoj halapljivosti. — 8. Da li je stiglo ono 500 Čeha, što je s oficirima prekjučer otišlo iz Rume, već u Zagreb? — 9. Nota Narodnog Vijeća od 4. o. mj. nije još stigla u Beograd, ali će je donijeti sutra ministarski predsjednik Pašić, koji sutra tamo dolazi. — 10. U Srbiji je siste-

Talijanski komandant u Trstu naredio je da njihovi željeznički vlakovi ne komuniciraju dalje od Divače i prekinuo telegraf i telefon. Rezultat je obustava vlakova da se naši naoružani mornari (a i Mađarski i Nemački) moraju iskrcavati u Divači; odakle su prinuđeni pešice okolo, što destruktivno deluje na svet. Dobiivena je vest da Talijani u Istri i Dalmaciji proširuju i proglašuju svoja suverena prava. Zagrebačko narodno veće podnelo je protest Antanti zbog toga talijanskog tretiranja. Protestna nota poslata u Srbiju 4 ov(og) m(ese)ca i to radiogramskim i hugovim aparatom. U Koprivnici i Varaždinu Mađarski mornari puškaraju naš narod 40 ljudi ubijeno i jedan katolički župnik obešen. Poslata pomoć iz Zagreba nezna se hoćeli stići na vreme. Sarkotić noću doveden sa svojim štabom iz Broda u Zagreb i tamo interniran.⁷⁷ Kod Brčkog je jedna naoružana Mađarska divizija koja preti preći u Slavoniju i tamo robiti.

Na notu narodnog Veća poslatu Antanti povodom Antantini celoga (predloga?) uslova za primirje sa Austro-ugarsku monarhiju. Došao je malopre odgovor od Vilzona.⁷⁸

Vilzon pozdravlja Jugoslaviju i veli da je okupacija od strane Talijana samo privremeno. U sredu 24 oktobra otišlo iz Rume u Zagreb 500 českih vojnika sa oružjem i 10 oficira u potporu narodnog veća a juče 25 ov(o)g m(ese)ca otišlo još 200. Razgovor svršen u 6.05.

Kako je po vestima iz Rume dobiveno od Predsednika Mesnog odbora narodnog veća Dr Žarka Miladinovića u Vrdničkom Rudniku Uglja izbio štrajk. Bilo bi preko potrebno poslati jedan odred vojske, da okupira Rudnik Uglja Vrdnik i eventualno rekvirira radnike.

matski uništena željeznička mreža i razbijeni mostovi, pa se za to artiljerija, tren i teže trupe nalaze još uvijek na južnim granicama Srbije, međutim su glavne čete već stigle na sjevernu granicu. Francuske i engleske pionirske čete popravljaju sve razrušeno brzo, pa se nadamo da će za nekoliko dana biti ovdje i tren. — 11. U Zemunu nije ništa poznato o dobrovoljnoj mobilizaciji jugoslavenske vojske. — 12. Srpske su čete prispjele na sjever ovako: a) u Bačku i Banat prelaze iz Smedereva; b) Bojovićeva armeja stoji na liniji Slankamen, Indija, Novi Karlovci iznad Rume, iznad Mitrovice sve do Irig(a). Cijeli je teritorij zauzet bez ikakva boja. Mađarske i njemačke čete razoružavamo bez sukoba; c) Armeja, koja je išla prema Bosni prešla je kod Višegrada i otišla prema Sarajevu. Tu su ponajviše južnoslavenske legije. — 13. Da li su gg. oficiri kapetan Marić i natporučnik Jovkić stigli u Zagreb? — 14. Da li je došao odgovor na notu Narodnog Vijeća od 4. o. mj. sa strane Entente?« (Spisi Narodnog vijeća, Telefonsko-telegrafske obavijesti, DAZ.)

⁷⁷ Stjepan bar. Sarkotić, zemaljski poglavar u Bosni i Hercegovini i komandirajući general u BiH i Dalmaciji, odstupio je kao zemaljski poglavar 1. XI 1918. i predao civilnu vlast preplašenim i kukavički opreznim ljudima iz Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS u Sarajevu. Sarajevo je napustio 6. XI, dobivši uvjerenja vlade za BiH (povjerenik za unutrašnje poslove dr. Sunarić), da će moći nesmetano proputovati Slavoniju na putu u Mađarsku i Beč. Međutim, u Slavanskom je Brodu uhapšen i pod stražom doveden u Zagreb, gdje je neko vrijeme bio zatvoren. Kasnije je pušten.

⁷⁸ To je telegram od 8. XI (iz Berna), a sadrži Wilsonov apel upućen narodima koji su sačinjavali Austro-Ugarsku, u kojem se zahtijeva da »upravnici i narodi novo oslobođenih krajeva čine sve moguće, da kritične promjene, koje se imadu izvršiti, budu obavljene uredno, umjereno, blago isto tako kao i odlučno, tako da se ukloni i spriječi svako nasilje i svaka okrutnost...« (Spisi Narodnog vijeća SHS, Telefonsko-telegrafske obavijesti, DAZ.)

Čast mi je dostaviti prednje stim, da sam naredio Komandantu Drinske divizije da odmah uputi u Vrdnjak potrebnu snagu, da osigura rudnik, spreči štrajk i radnike primi na rad i poslušnost.«⁷⁹

Tog istog dana popodne stigli su u Beograd regent i vojvoda Mišić. Regent je u večer primio u audijenciju Popovića i V. Pribičevića, koji su zatražili pomoć za Rijeku, po jedan bataljon da se stavi na raspolaganje Narodnom vijeću u Zagrebu i Ljubljani, vojsku za Međumurje, za Banat i Bačku, hranu za Dalmaciju, Bosnu i Liku, sanitetski materijal. »I onda uporedo dalje kao što nota naša glasi t. j. pruge Osijek—Šamac...«⁸⁰

Regent je primio Perka u nedjelju 10. XI, a sutradan je Perko posjetio Vrhovnu komandu, da se predstavi vojvodi Mišiću, njegovu pomoćniku gen. P. Pešiću i šefu operativnog odsjeka pukovniku Kalafatoviću. Misija (Dr. Popović i Perko) vratila se u Zagreb 12. XI, dok je V. Pribičević ostao u Beogradu, da kao neki »konzularni agent Narodnog vijeća kod srpske vlade« vrši kontrolu nad deputacijama, što stižu u Beograd.

Prije nego što je misija napustila Beograd, primila je akt vojvode Bojovića od 28. X/10 XI, upućen vojnom izaslaniku majoru Perku, koji je glasio ovako:

»U odgovor na predstavku koju je podneo vojni izaslanik, izveštava se Vlada narodnog veća SHS u Zagrebu, da sam usvojio želje koje su postavljene u gornjoj predstavi.

U ime izvršenja naredio sam, da se Srem i istočna Slavonija odmah posednu do linija označenih u predstavi, i dalje (!), dokle interesi Srba, Hrvata i Slovenaca budu zahtevali,⁸¹ i da naše trupe osiguraju železničke pruge, saobraćaj po Dunavu i Savi i sve komunikacije kao i red i poredak u tim oblastima.

Rudnik u Vrdniku osiguran je; u njemu vlada mir, red i rad.

Ako bi veću bilo potrebno još što, majora g. Perku (!) primam za održača veze i on može direktno korespondirati usmeno telefonom i pismeno sa mojim štabom.«⁸²

Dr. Laza Popović — u svome izvještaju Predsjedništvu o rezultatima misije⁸³ — otvoreno je napisao i ovo:

»Kao što je poznato, moja se misija sastojala u tomu, da nađem kontakt i stupim u kontakt sa srpskom vladom i da od srpske vlade prema pismenoj noti Narodnog vijeća tražim vojničko zaposjednuće i obezbjeđenje naše zemlje počam od linije Osijek—Šamac, pa na istok do Zemuna. *Ja sam prekoradio punomoć* (kurziv B. K.) utoliko, što sam tražio, da srpska vojska neodlo-

⁷⁹ Arhiv VII, III, 136, Bojovićev OBr. 19219. Mišić mu je iz Niša odmah odgovorio (OBr. 31934): »Vaš izvještaj OBr. 19219 odnosno izjave narodnoga veća saopštite Nj. Kr. V. Prestolonasledniku, kad stigne u Beograd. Izvestite dokle su doprli naši prednji delovi na sever, poticajte nastupanje oprezno.«

⁸⁰ Prema navodima Perka u citiranom članku u Jutarnjem listu.

⁸¹ Srpski su odredi tako ušli u Mitrovicu, Vukovar i Staru Pazovu 7. XI; Indiju 8. XI; Đakovo 14. XI; Rijeku 15. XI; Novu Gradišku i Sl. Požegu 16. XI; Pakrac 17. XI. 1918.

⁸² Arhiv VII, III, 136. Bojovićev OBr. 19246.

⁸³ »Izvještaj Narodnom vijeću SHS u Zagrebu o radu i dogovorima sa kr. srpskom vladom u Beogradu za vrijeme od 5—12 studenog 1918« u »Arhivu Jugoslavenkog odbora« (Arhiv JAZU).

žno pošalje vojsku i na Rijeku na ustuk Talijanima, te sam dalje zatražio, da srpska vlada pošalje svoje čete što pre u Bačku, Banat i Baranju, te Međumurje, najposle tražio sam, da srpska vlada pošalje jake vojničke odjele u Ljubljanu i Zagreb na raspoloženje narodnom vijeću, dalje sam tražio sanitetskog materijala, onda stručnog osoblja za željeznice i brzozav, onda hrane u Dalmaciju i Liku, ravno preko Rijeke.«

5.

Vrhovna je komanda još iz Niša — svojim naređenjem komandantima I i II armije od 23. X/5. XI⁸⁴ — dala ovlaštenje da komandanti sami, na licu mjesta, donose odluke, već prema trenutnoj situaciji, budući da se događaji razvijaju vrlo brzo i uspješno, a VK možda ne će biti u mogućnosti da im redovno doturi odgovarajuća naređenja. Međutim, te njihove odluke treba da se temelje na slijedećim osnovama: u Banatu uzeti liniju Bela Crkva—Vršac—Temišvar i desetak kilometara istočno od nje; na sjeveru doseći Moriš; u Bačkoj uzeti liniju Subotica—Baja; na zapadu i sjeverozapadu razviti akciju u cijelom Srijemu, Slavoniji, Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.⁸⁵ Komandanti armija upućivat će slabe jedinice, konjicu, pojedine bataljone sa po kojim topom. Nekada je dovoljno poslati u pojedina mjesta i čete, tek toliko da se pojavi srpska vojska. Svuda treba od mještana organizirati vlast i zaplijenjenim oružjem naoružati »naše elemente«, a razoružati, naprotiv, »rđavo raspoložene meštane«. Granica zona I i II armije ići će približno linijom Krivaja—r. Bosna i dalje Savom uzvodno. Komandant II armije treba da stupi u vezu s Jadranskim trupama preko Hercegovine i da obavijesti VK o tamošnjoj situaciji. Granica zona II armije i Jadranskih trupa odredit će se naknadno, kad se bude saznalo tamošnje stanje. Komandant II armije neka i od svoje strane poduzima sve, da bi se što prije zauzele morske luke, budući da je to od kapitalne važnosti. Komandanti armija odlučivat će sami — prema mogućnosti snabdijevanja i stvarnoj potrebi — koliko će snaga i dokle upućivati. Međutim, uvijek treba imati jaču grupu kao rezervu, a sitne dijelove slati da postepeno uvode red na teritorij, koji je označen. »Naše jedinice — stoji doslovno u naređenju — neka rade u vezi sa Jugosl. trupama, ako na njih naiđu. Isto tako i da podržavaju i akciju čehoslovačkih trupa sa kojima dođu u dodir. Komand. I. armije neka ima na umu, da se Nemačke trupe još nalaze u Rumuniji i da im komunikacija ide i prugom Temišvar—Oršava.«

⁸⁴ Arhiv VII, III, 120, OBr. 31749.

Toga istoga dana Pariz je u ime svih saveznika poslao d'Espereyu »Plan operacije protiv Njemačke«. U njemu se, u trećem dijelu, govori o primjeni zaključenog primirja s Austro-Ugarskom (Padova, 3. XI 1918) u Srbiji i naređuje da d'Esperey izvrši, u suglasnosti sa srpskom vladom, okupaciju »zanimljivih tačaka« u Bosni i Hercegovini i sjeverno od Dunava i Save, da bi tako osigurao vojnu zaštitu Srbije i jamstvo za njene političke interese. (Général H. Mordacq, Le ministère Clemenceau. Journal d'un témoin, II, Mai 1918 — Novembre 1918, Paris 1930, str. 333—334.)

⁸⁵ Marinković je s tim u vezi depešom Pov. No 493 (Solun, 24. X/6. XI — Niš 24. X/6. XI) upozorio Vrhovnu komandu da zbog zaključenog primirja u Italiji izbjegavaju u komunikacijama i instrukcijama izraze koji imaju smisao produžavanja operacija. Te događaje treba javljati — upozoruje on — kao akte mirne okupacije po pozivu i volji naroda! (Arhiv VII, III, OBr. 31816.)

Jedinice II armije stigle su do Drine i 4. XI ušle u Višegrad, a Narodno je vijeće za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu već dan prije (3. XI) — na prvu vijest koja je stigla u Sarajevo da se srpska vojska približava granici, prema Višegradu — opunomoćilo dra J. Sunarića i dra Milana Jojkića da povedu razgovor s gen. Sarkotićem o tome da se propuste izaslanici Narodnog vijeća koji bi pošli u susret srpskoj vojsci.⁸⁶ Sarkotić je odmah privolio i Vijeće je zatim odredilo delegaciju (Vjekoslav Jelavić, Hamid Svrzo i M. Jojkić) da 4. XI krene prema Višegradu.⁸⁷ Iz Višegrada — gdje su susreli prve srpske odrede (prethodnicu 14. puka) — krenuli su sutradan u Vardište. Tu su se sastali s vojvodom Stepanovićem i zamolili ga u svojstvu opunomoćenika Narodnog vijeća u Sarajevu da se što prije pošalju srpske snage u Bosnu, a naročito u Sarajevo.⁸⁸

Vojvoda je u dvije depeše (24. X/6. XI)⁸⁹ upoznao Vrhovnu komandu sa željama tih izaslanika iz Sarajeva i njihovim reagiranjem na vojvodino naređenje komandantu Sarajevskog odreda. U prvoj depeši Stepanović spominje slijedeće želje delegata: da se austrijske trupe sa crnogorske granice, od Foče do Kotora, ne povlače kroz Bosnu i Hercegovinu nego preko Italije (!);⁹⁰ da se u Bosnu i Hercegovinu ne upućuju komitska odjeljenja; da se sa srpske strane priteknue u pomoć Narodnom vijeću novčem za održavanje željeznica i administracije, ako za to ne bi bilo dovoljno novčanih sredstava kojima Vijeće raspolaže, ili ako bi narod prestao da prima austrijske krune kojima Vijeće raspolaže. — U drugoj javlja da je izaslanicima predao i jedan primjerak svoga naređenja komandantu Sarajevskog odreda za rad u Sarajevu, da bi znali što od komandanta mogu tražiti. Međutim, delegate je uznemirio malo stav, u kojem se navodi: »potpomognuti rad narodnoga veća u pogledu sjedinjenja sa Srbijom«. Izrazili su mu bojazan da to njihovi protivnici ne upotrebe kao dokaz o izvršenoj invaziji. Vojvoda ih je umirio, tumačeći da je time mišljeno pružanje pomoći Vijeću kad je zatraži, protiv onih koji bi ometali njegov rad na ujedinjenju. Izaslanici su mu izjavili da Vijeću — kao temelj cjelokupne djelatnosti — služi Krfska deklaracija⁹¹ i da u radu Vijeća sudjeluju sve političke stranke osim socijalista, koji su izjavili da ne će sudjelovati, ali da ne će ni smetati. Sve tri vjeroispovijesti — prema tvrdnji delegata — odane su radu Vijeća.

⁸⁶ »Dr Sunarić — stoji u zaključku — ima bezodvlačno otići generalu Sarkotiću i s njime govoriti o tome, da čim prije dođe jedan odio antantne vojske u Sarajevo da ovdje održi red i mir.« (M. P. Đorđević, cit. dj., str. 251.)

⁸⁷ »Dr M. Jojkić, V. Jelavić i H. Svrzo — stoji u zaključku — imaju ići kao parlamentari do najbliže komande antantne vojske da je zamole da barem jedan bataljon vojnika dođe u Sarajevo. Parlamentarima se ispostavlja na srpsko-hrvatskom i francuskom jeziku akreditiv i određuje za putni trošak kruna: 10.000.« (M. P. Đorđević, cit. dj., str. 252.)

⁸⁸ Vidi o toj misiji: M. Jojkić, U susret srpskoj vojsci. Doživljaji od tri dana. Sarajevo 1918. — Tako su jedinice II armije ušle u Sarajevo 6. XI; u Donju Tuzlu i Srebrnicu 7. XI; u Brčko 13. XI. Vojvoda Stepanović stigao je u Sarajevo 17. XI 1918.

⁸⁹ Arhiv VII, III, 136, Stepanovićev OBr. 22503 i 22504.

⁹⁰ Tim povodom, Marinković je 8. XI odgovorio da Komanda savezničkih vojski u Solunu nema mogućnosti da tim trupama odredi pravac povlačenja. Treba da se povuku najkraćim putem. (Arhiv VII, III, 136, Marinkovićev Pov. No 506)

⁹¹ Šišić, n. dj., 96—99.

Tog je dana d'Esperey uputio pozdravni telegram⁹² Narodnom vijeću u Zagrebu i Ljubljani, kao i novoj jugoslavenskoj vojsci i mornarici, izražavajući nadu Saveznika da će jugoslavenske čete u Zagrebu i Ljubljani odmah stupiti u tijesnu vezu sa savezničkom komandom u Beogradu,⁹³ a Vrhovna je komanda — svijesna težine i osjetljivosti situacije u Bosni — pripremila upućivanje u Sarajevo svoga posebnog izaslanika: bivšeg ministra vojnog, gen. Božidara Terzića.

U Mišićevim uputama Terziću (Niš, 26. X/8. XI) stoji doslovno slijedeće:

»Srpska Vrhovna Komanda ovlašćuje đenerala g. Terzića, kao svog izvanrednog izaslanika, da u ime njeno pristupi regulisanju sviju vojnih i ostalih pitanja na teritoriji Bosne, Hercegovine i Dalmacije, sporazumno sa Narodnim Većem u Sarajevu i ostalim narodnim vlastima u tim pokrajinama.

U tom cilju stavlja mu se u zadatak:

1. — Teritorijalno vojničko uređenje pokrajina i postavljanje vojničkih vlasti, potrebnih za bezbednost i delanja vojske, a u dogovoru i po želji Narodnog Veća.

2. — Uspostavljanje i uređenje svih saobraćajnih srestava sa kojima raspoložu pomenute pokrajine, kao telegrafa, telefona, željeznica i t.d.

3. — Formiranje suvozemne narodne vojske u ovim pokrajinama našega naroda a u dogovoru sa Narodnim Većem

4. — Organizovanje Narodne flote na primorju Dalmatinskom i njeno usposobljavanje za osiguranje obala od nasilnih povreda stanja, stvorenog proglašom narodnog samoopredeljivanja.

5. — Održavanje veze s jedne strane sa Srpskom Vrhovnom Komandom i komandantima srpskih trupa, koje se nalaze na pomenutim teritorijama a s druge strane sa Narodnim Većem i ostalim narodnim vlastima tih teritorija.

6. — Tesna i direktna veza sa Komandantom II. armije srpske, koji će mu u svakom pogledu izlaziti na susret po svim pitanjima.

7. — Tesna veza i saglasan rad sa Narodnim Većem i ostalim narodnim vlastima, čije će želje i potrebe uzimati u obzir, potpomažući ih u uređenju zemlje, potpomaganju stanovništva i u ostalim pitanjima narodnih potreba. O ovome će obavješavati i Vrhovnu Komandu radi daljeg rada kod Kraljevske Vlade.

8. — Đeneral Terzić rešavaće i sva ostala pitanja, za koja mu se bude obratilo Narodno Veće i to u potpunosti sa njim.

Za sve ostalo obavezno obraćati se Vrhovnoj Komandi.«⁹⁴

Franchet d'Esperey je tog dana 8. XI dostavio Vrhovnoj komandi u Nišu »Specijalna naređenja za vojsku pod komandom đenerala Anrisa za Srpsku Vojsku.«⁹⁵ U njima, između ostaloga, piše da promjene koje su nastupile u općoj situaciji posljednjih dana, a naročito mutno stanje u Austro-Ugarskoj, zahtijevaju da se izvrše korekture u planu o formiranju privremenog čvrstog obrambenog fronta u sjevernoj Srbiji. Kako se čini, jugoslavenški pokret u Austro-Ugarskoj uzima velike razmjere i srpska vojska treba da se postara da ga na sve moguće načine organizira i upotrijebi u korist Saveznika, za zajedničku akciju protiv Centralnih sila. *U tu je svrhu potrebno umiješati se direktno*, a to će biti utoliko lakše, što na sjevernom frontu Srbije ne prijete

⁹² Šišić, n. dj., 230.

⁹³ Odgovor Predsjedništva Fr. d'Espereyu: Šišić, n. dj., 234—235.

⁹⁴ Arhiv VII, III, 113.

⁹⁵ Arhiv VII, III, 120. OBr. 31910.

više nikakvi ponovni neprijateljski napadi. »Srpska vojska — stoji doslovno u naređenju — treba dakle da izbaci u napred što skorije potrebna odeljenja na sve teritorije koje su naklonjene Jugo-Slovenskom pokretu, u Banat, Bosnu, Hercegovinu i t. d. da bi pružila ruku elementima koji ima da se organiziraju (kurziv B. K.). Pitanje o snabdevanju Jadranskom obalom rešiće se docnije kad stanje s te strane bude jasnije«. Budući da se stanovite njemačke snage u posljednje vrijeme pribiru u Vlaškoj, da je na pruži Temišvar—Oršava živ saobraćaj, a da mutno stanje u Austro-Ugarskoj može, eventualno, utjecati na te snage da pruže otpor, d'Esperey naređuje vojsci pod komandom gen. Henrysa da što prije očisti luk Dunava južno od Đerdapa, tako da oršavsku željezničku prugu može držati pod vatrom i učiniti je neupotrebljivom za neprijatelja; da se pripremi na forsiranje Dunava s najmanje jednom divizijom oko Lom Palanke i Vidina i tako zaštititi lijevi bok »Dunavskoj vojsci« pri njenom prodiranju prema Krajovi. »Dunavska vojska« namjerava izvršiti prijelaz Dunava između 15. i 20. novembra, pa bi bilo korisno da »Grupa Henrys« poduzme akciju u isto vrijeme, a da na Dunavu, između ušća Morave i Đerdapa, stvori obrambeni front od tankog niza predstraža. U skladu s tim izmjenama, »Grupa Henrys« upravlja odsad svoju glavnu snagu prema Dunavu a ne u pravcu sjevero-zapada (kako je bilo prije zamišljeno). Granica između zone akcija srpske vojske i »Grupe Henrys« ići će dolinom Morave.

Međutim, Štab Vrhovne komande u Nišu pod 26. X/8. XI — stavio je gornje naređenje »u akta« jer su »po ovome — stoji zabilježeno na aktu — već ranije izdata sva potrebna naređenja.«

6.

U Budimpešti je 1. XI 1918. došao na vlast M. Károlyi kao predsjednik mađarske vlade i njegova je vlada — nastojeći da za »novu Mađarsku« spasi i osigura integritet ili, bar, što više teritorija stare Ugarske (tzv. »zemlje krune sv. Stjepana«) — otposlala mnoštvo slatkorječivih proglašenja, ponavljajući bez prestanka da je nova mađarska država neutralna i da je, štoviše, prijatelj Antante. Mađarsko je Narodno vijeće (»Magyar Nemzeti Tanacs«), u telegramu od 30. X⁹⁶ upućenom »Jugoslavenskom Narodnom vijeću u Zagrebu«, pozdravilo »u bratskoj ljubavi slobodne narode Hrvatske, Slavonije i Dalmacije« i zamolilo da naše Vijeće zaštiti pri povratku s fronta mađarske vojnike — te nevine žrtve jedne kobne oligarhijske politike. No, prije svega drugoga, trebalo je što prije — bez obzira na talijanski front — zaključiti primirje s protivnikom koji se opasno približio južnoj granici.

Vojvoda Bojović depešom od 21. X/3. XI⁹⁷, prenio je Vrhovnoj komandi slijedeći izvještaj komandanta Dunavske divizije: Tog dana prije podne dovedeni su u štab divizije mađarski generalštabni potpukovnici Jozsef Kozloványi i Geza Dormanty. Prikazali su službenu punomoć za vođenje pregovora o primirju, s potpisom feldmaršalajtnanta Kövessa, izdanu na osnovu naređenja mađarskog ministra vojnog i mađarske vlade. U razgovoru su izjavili da Austro-Ugarska više ne postoji, nego umjesto nje četiri samostalne države: Čeho-Slovačka, Jugoslavija, Austrija i Mađarska; da su se Nijemci zadržali

⁹⁶ Spisi Narodnog vijeća SHS, Telefonsko-telegrafske obavijesti, DAZ.

⁹⁷ Arhiv VII, III, 113, Bojovićev OBr. 19142.

s onu stranu Dunava i da su s njima ugovorili da ne gađaju, na što su Nijemci odgovorili da ne će gađati, ako ne budu gađani; dalje su izaslanici mađarske komande ispričali kako Jugoslaveni u Austriji govore da nisu ni s kim u ratu.

Depešom od istog dana,⁹⁸ upućenom ministru vojnom i majoru Marinkoviću, Pešić je dostavio prednje informacije i naveo da su izaslanici zadržani u štabu Dunavske divizije do daljeg naređenja bez ikakvih pregovora. Pored njih — javlja dalje — pojavio se i na frontu II armije neki poručnik, upućen iz Višegrada od komandanta 18. streljačkog puka 45. divizije da povede pregovore o primirju, i izjavljuje da su njihove trupe dobile naređenje da se povuku na lijevu obalu Drine i da je zaključeno primirje (u Padovi). I taj je oficir zadržan. Zato neka Marinković o tome svemu izvijesti d'Espereya i traži instrukcije.

Odgovarajući na tu tepešu, Marinković je vojvodi Mišiću uputio slijedeći odgovor (iz Soluna, 22. X/4. XI — Skoplje, 22. X/4. X, »najhitnije apsolutno pre sviju«): Gen. Charpy mu je u ime d'Espereya naredio da pošalje Mišiću instrukcije, u kojima, pored ostaloga, stoji, neka parlamentarima saopći, da neprijatelj, koji se nalazi na 15 kilometara počevši od rumunjske granice, severno od Dunava, Save i dalje duž Drine i srpsko-crnogorske granice, mora položiti oružje i ratni materijal te se povući za 1 kilometar sjeverno, odn. zapadno od te linije, dozvoljavajući okupaciju te zone od strane savezničkih snaga; dalje da odmah preda najbližim savezničkim trupama, kao ratni plijen, ratnu flotilu i čitav plovni park bilo koje vrste, koji bi se zatekao u označenoj zoni na Dunavu, Savi, Drini i Jadranskom moru, a pored toga i netaknute komunikacije na tom području; da odgovor na te uvjete dostavi u Beograd u roku od 24 sata nakon prijema saopćenja; da potom pošalje odmah delegata s punovažnim dokumentima za vođenje pregovora o primirju u Beogradu, s tim da se iz dokumenata vidi tačno, u ime čije vlade dolazi na pregovore, i t. d. Pored toga Marinković javlja, da će vojvoda Mišić biti imenovan za delegata Fr. d'Espereya, da vodi pregovore. Istovremeno traži, da VK najhitnije javi svoje specijalne uvjete za primirje, pa da se i jedni i drugi pošalju Vrhovnom ratnom savjetu u Versaillesu na odobrenje.⁹⁹

Vojvoda Mišić — odgovarajući na tu depešu — javio je istog dana Marinkoviću,¹⁰⁰ da Regent i Vrhovna komanda insistiraju na slijedećem: (1) Pri postavljanju uvjeta za primirje Austro-Ugarskoj treba tražiti potpunu *evakuaciju* jugoslavenskog teritorija, budući da je »ona (teritorija — opaska B. K.) već proklamovana i priznata od naših saveznika kao slobodna zemlja, kao i prekinula svake veze sa Austro-Ugarskom monarhijom«. (2) Pitanje o jugoslavenskim zemljama raspraviti će se između srpske vlade i Jugoslavena s jedne, a naših Saveznika s druge strane. (3) Naročito mole d'Espereya da zahtijeva da srpske trupe zaposjednu čitav Banat i Bačku do linije Moriš—Baja—Subotica-Fünfkirchen (Pečuh) jer se je Srbija uvijek i najviše interesirala za sudbinu Banata, čije je stanovništvo čisto srpsko-pravoslavno, dok su Saveznici priznali pravo Srbije na Bačku 1915.¹⁰¹ (4) Ako se pokaže, potreba da

⁹⁸ Arhiv VII, III, 113, Obr. 31694.

⁹⁹ Arhiv VII, III, 139, Marinkovićev Pov. No 464.

¹⁰⁰ Arhiv VII, III, 139, Obr. 31700.

¹⁰¹ Notom srpskoj vladi od 3./16. VIII 1915.

se okupiraju izvjesne neprijateljske teritorije, Regent i Vrhovna komanda insistiraju naročito na tome da se ne pravi nikakva razlika između Srbije i njenih saveznika, nego da, naprotiv, srpske trupe budu zastupljene u najširem obimu, a naročito u tome kraju. »Mi se moramo — stoji u depeši — što više interesirati za zemlje u kojima živi naš elemenat jer je to naše istorisko pravo, a i dužnost prema stanovništvu dotičnih zemalja.« (5) Gen. d'Espereyu je poznato da Srbija — prilikom pregovora s Bugarskom — nije postavljala nikakav zahtjev da okupira bugarski teritorij, ali ovdje to čini zato jer se radi o našem narodu koji živi u tim krajevima a koji je specijalno interesira, budući da su to čisti pravoslavni Srbi, kao i zato, što je njihova težnja da se ujedine sa Srbijom. (6) Marinković neka zamoli d'Espereya za informaciju da li je generalovo punomoćje za pregovore iste vrste kao i ono koje je imao za pregovore s Bugarima.

Mišić, na kraju, traži da Marinković što hitnije dostavi Vrhovnoj komandi rezultate učinjenog koraka a sadržaj gornje depeše da prethodno pokaže Balugdžiću. Napominje da su ostali uvjeti bili poslani ministru vojnom već prije;¹⁰² zato neka ih potraže u ministarstvu.

Marinković je izvršio naređenje i prvo Balugdžiću pokazao depešu. Balugdžić je odmah (»najhitnije«) telegrafirao regentu:

»Major Marinković pokazao mi je telegram u kome su izloženi naši zahtevi za primirje sa Madžarima. General Franše d'Eperej u Bitolju vraća se noćas i sutra kreće preko Sofije za Niš. Razgovarao sam sa generalom Šarpi koji mi je izjavio da se evakuacija jugoslovenskih krajeva po sebi razume pošto su oni izjavili svoju nezavisnost. U okupaciji ne samo da će učestvovati srpske trupe već će one u glavnome i držati sve važnije tačke okupirane teritorije. Francuske dve divizije biće samo upotrebljene da odvoje našu okupaciju od okupacije koju budu držale talijanske trupe na zapadu oko Trsta. Polazim sutra za Krf i mislim da neće biti potreban Vaš dolazak tamo.«¹⁰³

Marinković je zatim pismom br. 470¹⁰⁴ dostavio d'Esperey nacrt uvjeta srpske Vrhovne komande za zaključenje primirja s Austro-Ugarskom ili sa svakom od te dvije neprijateljske države. U njima se predlaže, između ostalog, okupacija po savezničkim snagama zone južno od Tamiša, gradova Te-

¹⁰² Pod Pov. Br. 30994 (vidi bilješku 32).

¹⁰³ Iz privatne zbirke. Prepis tog telegrama dugujem dru Vojislavu J. Vučkoviću, zato se koristim i ovom prilikom da mu se za nj zahvalim.

Balugdžić je depešom od 23. X/5. XI izvijestio i Stojana Protića, Pašićeva zamjenika: »Lično za Stojana Protića. Glavni Komandant kreće danas preko Sofije za Niš, gde će se voditi pregovori za primirje sa Ugarskom. Po naredbi Naslednika Prestola bio sam kod šefa đeneralštaba savezničke vojske i tražio da se među ostalim uslovima predvidi najpre evakuacija svih jugoslovenskih krajeva, da naše trupe zauzmu Banat i da naše trupe u opšte učestvuju u okupaciji. Šef đeneralštaba izjavio mi je da se evakuacija jugoslov. zemalja razume po sebi pošto su one oglašile nezavisnost, da će naše trupe učestvovati u okupaciji i da će srpske trupe u glavnom držati okupirane sve krajeve, a dve francuske divizije samo biti između naših i italijanskih trupa, koje će držati Trst i uopšte zapadne delove Monarhije. Saopšteno Predsjedniku Ministarstva. (»Diplomatski arhiv« DSIP-a u Beogradu, Političko odeljenje, PNo 4725)

¹⁰⁴ Arhiv VII, III, 139, OBr. 31806.

mišvar, Kikinde i Sombora (obuhvatajući i te gradove) i rijeke Drave, a pored toga i obaveza da se smjesta razriješe svake vojne obaveze prema državi austrijskoj ili mađarskoj sve jedinice bivše austro-ugarske vojske, regrutirane iz jugoslavenskih krajeva, kao i svi jugoslavenski oficiri i vojnici iz drugih jedinica. Njih treba prikupiti na mjestima koja će kasnije odrediti gen. d'Esperey, da bi stupili u dodir sa savezničkim snagama.

Depešom (Solun, 22. X/4. XI — Niš, 22. X/4. XI, »najhitnije«)¹⁰⁵ obavijestio je Vrhovnu komandu da se d'Esperey vraća još iste večeri iz Bitolja i da će sutra produžiti put preko Bugarske do Niša, a možda i do Beograda, da bi poveo i vodio pregovore o primirju s mađarskim delegatima. Po jednom radiogramu austro-ugarske Vrhovne komande kao da je zaključeno primirje s Austro-Ugarskom, ali o tome do 4. XI u podne nema službenog izvještaja.

Pismom br. 473 od istog dana¹⁰⁶ Marinković je d'Espereyu dostavio sadržaj depeše Vrhovne komande (OBr. 31.700 od 22. X/4. XI) s uvjetima o primirju, na kojima naročito insistiraju regent i Vrhovna komanda, saževši ih u pet članova, a odmah je radio-depešom,¹⁰⁷ koja je u Niš stigla drugog dana (5. XI), obavijestio vojvodu Mišića da je izvršio naređenje iz prednje depeše i njen sadržaj u prijevodu dostavio Komandantu savezničkih vojski. »Na zahtev đenerala Šarpia — stoji u toj radio-depeši — da još pre podne podnesem naše naročite uslove radi sastavljanja projekta opštih uslova. Sastavio sam te uslove u potpunosti prema ONo 30.994 i donekle dopunio prema sadašnjoj situaciji, poslaću tekst po đeneralu. Oni odgovaraju potpuno Vašoj depeši ONo 31.700 s tom razlikom što sam označio liniju: Temišvar—Kikinda—Sombor, Drava južno od koje sve teritorije odmah da evakuiše. Iz Pariza nema još nikakvih instrukcija, ni vesti o zaključenju primirja sa A-Ugarskom. Đeneral Depere večeras stiže ovde.«

Marinković se 5. XI depešom¹⁰⁸ propitao kod vojvode Mišića, kada je mađarskim parlamentarima bio predat odgovor i ima li što novo poslije toga. Pored toga, od kapitalne je važnosti — upozorio je on — poznavati situaciju naših trupa u Crnoj Gori i organizirati s njima pouzdanu vezu.¹⁰⁹ Pešić mu je odmah iz Niša odgovorio¹¹⁰ da su uvjeti bili predani mađarskim parlamentarima 4. XI oko podne, kako u Beogradu, tako i kod Višegrada.

»Oni u Beogradu izjavili — stoji u Pešićevom odgovoru — da će biti teško da dođu sa odgovorom u roku od 24 časa, pošto je materijalno nemoguće jer nemaju sigurnu ni brzu vezu sa Peštom. Načelno izjavili da će se uslovi sigurno primiti u koliko je to u njihovoj vlasti. Na pr. vele da će im biti nemoguće ukloniti Nemce koji još drže desnu obalu Dunava kod Kladova. Oni su otputovali 22. (po starom

¹⁰⁵ Arhiv VII, III, 124, OBr. 31719.

¹⁰⁶ Arhiv VII, III, 139.

¹⁰⁷ Arhiv VII, III, 139, Marinković Pov. No 473.

¹⁰⁸ Arhiv VII, III, 139, Marinković Pov. No 482.

¹⁰⁹ Vrhovna je komanda već 3. XI naredila komandantu Jugoslavenske divizije: »Nastanite svima srestvima da se vaspostavi telefonska ili telegrafska veza od Peći za Crnu Goru sa Štabom Jadranskih trupa. Komandant mesta u Peći, dok ta veza ne bude gotova, dostavljaće sve depeše Komandantu Jadranskih trupa najbržim načinom. To neka mu bude glavna dužnost. Javite neposredno šta je po ovome uređeno.« (Arhiv VII, III, 124, OBr. 31667)

¹¹⁰ Arhiv VII, III, 139, OBr. 31752.

kalendaru; B. K.) u 16 časova i nisu se još vratili do 18 časova 23.(ćeg). Impresija je da oni žele primirje, ali im anarhija u zemlji neće dozvoliti da se vrate u roku od 24 časa. Delegati pak iz 45. div. kod Višegrada, vratili su se danas pred podne i izjavili da primaju sve uslove. Međutim, ta se je divizija već rasturila i Bosna nije mađarska teritorija, te o njihovom odgovoru ne bi trebalo voditi računa. Ovi su svi izveštaji telefonski, očekuju se izveštaji pismeni. Radi se na telefonskoj vezi Peći sa Crnom Gorom. Izdato je naređenje da avijon ode iz Skoplja u Podgoricu ili Cetinje.«

Međutim, predsjednik mađarske vlade i ministar vanjskih poslova Károlyi donio je u međuvremenu odluku da sâm na čelu delegacije otputuje u susret savezničkoj komandi, da s njom povede pregovore o primirju, nadajući se da će, s obzirom na svoju antantofilsku prošlost, postići najpovoljnije uvjete primirja za »novu Mađarsku«.¹¹¹ Zbog toga je komandant Dunavske divizije 5. XI depešom¹¹² izvijestio iz Beograda svoje pretpostavljene:

»Danas oko 16 časova prispela je kod donjeg grada jedna mađarska lađa iz koje su izašla 3 mađarska oficira, izjavili su da se u lađi nalazi predsjednik ministarstva Ugarske, Karolji i ministar bez portfelja Oskar Bakon (!),¹¹³ pomenuti ministri žele da pregovaraju o zaključenju mira. Oficiri koji su to izjavili nalaze se u gradu, kod sebe imaju punomoćje.¹¹⁴ Naređeno, da ministri ostanu na brodu a ako im je ugodnije pređu u hotel ‚Krunu‘.«

Vojvoda Mišić je 7. XI javio Bojoviću¹¹⁵ da d'Esperey stiže tog dana u Beograd i da će on voditi pregovore s mađarskom delegacijom, a drugom je depešom¹¹⁶ naredio pukovniku Kalafatoviću u Beogradu, neka zamoli d'Espereya da u uvjete primirja unese i to: da se odmah vrate svi srpski zarobljenici koji se nalaze u Mađarskoj a da ih Mađari pri upućivanju u Srbiju snabdiju hranom, odijelom i obucom.

Međutim, u Vrhovnu je komandu u Nišu tog dana iz Pariza (preko Soluna), stigla depeša¹¹⁷, u kojoj stoji da Pariz izrično naređuje da se pregovori, započeti s mađarskim predstavnicima, smiju odnositi samo na izvršenje odredaba o primirju zaključenih na talijanskom frontu, koji jedini vrijede za sve frontove, a da se apsolutno mora izbjeći pretresanje bilo kakvih političkih pitanja. — Pešić je to smjesta depešom otposlao u Beograd Kalafatoviću (za d'Espereya), ali je odmah sastavio koncept druge depeše (s Mišićevim potpisom¹¹⁸), kojom se Kalafatoviću naređuje da tu depešu Pariza saopći d'Espereyu *tek poslije* završenih pregovora o primirju! »Ako ste mu je već saopštili, onda

¹¹¹ Sam Károlyi piše opširno o tim pregovorima u svojim memoarima »Faith without Illusion« (London 1956).

¹¹² Arhiv VII, III, 131, Bojovićev OBr. 19182.

¹¹³ To je očigledna pogreška. Delegaciju su sačinjavali: grof M. Károlyi, ministar Oskar Jászi, baron L. Hatvany, D. Bokányi, kap. S. Csernyák, A. Bakonyi, S. Jeszenszky, tumač Noiseuz, kap. Stielly, E. Abt, I. Köpfer, G. Rauh, E. Lorsy, G. Herczeg, D. Úray, Đ. Ruttkay. (»La liste de la délégation hongroise«, Arhiv VII, III, 131.)

¹¹⁴ To su bili Csernyák i Abt.

¹¹⁵ Arhiv VII, III, 131, OBr. 31835.

¹¹⁶ Arhiv VII, III, 139, OBr. 31847.

¹¹⁷ Arhiv VII, III, 136, OBr. 31848.

¹¹⁸ Arhiv VII, III, 136.

ga umolite, da evakuaciju Banata i Bačke do linije Maroš—Subotica—Baja—Fünfkirchen traži iz čisto vojničkih razloga, kao što je to već Nj. Kr. V. Prestolonaslednik naglasio Depereu.«

Kalafatović je iz Beograda (25. X/7.XI u 23 h, »najhitnije, otproviti pre sviju«) javio ukratko Vrhovnoj komandi tok pregovora s Károlyijem:

»Stigli u 17,30, put dobar, ali most u Čupriji neće biti gotov više dana.

U 19 časova prijem delegata, ima ih 8, među njima jedan predstavnik radenika i jedan kapetan 1 prestavnik vojničkih komiteta.

General de Esperea (!) je tretirao oštro na opštem sastanku kome sam ja bio prisutan, zatim se odvojio sa Karolijem dao mu uslove primirja.

Mađarski delegati su do 22,30 dali odgovore po kome treba da se traže veća politička objašnjenja iz Pariza, naročito odnosno Čeho Slovenaca (!).¹¹⁹ Dva člana Delegacije ostaju u Beogradu da sačekaju odgovor iz Pariza da ga odnesu u Peštu. Karolji odlazi noćas sa ostalim delegatima.¹²⁰

Prema tome đeneral Đesperea (!) nalaže da se operacije produže do zauzimanja Vojvodine. Mađari vele da nemaju nikakve vojske i da nisu u stanju da protečaju Nemce da idu. Pošto je kriza u uglju to vozovi neće moći dugo da rade.

Mađari nalaze naše pretenzije na Suboticu, Fonkirhen (!)¹²¹ itd neosnovane i vele da se ne smeju vratiti ako prime te uslove...«¹²²

Neznajući još za tok i prekid pregovora u Beogradu, Pešić je iz Niša (25. X/7. XI u 21,45) javio Kalafatoviću: »Ako bi Đeneral D'Espere prilikom pregovora o primirju pristao na liniju južnije od linije Temišvar—Sombor onda mu saopštite da Nj. Kr. V. Prestolonaslednik nikako ne može pristati na taj uslov i smatraće da je Srbija i dalje u ratu sa Austro-Ugarskom. Ovu izjavu činite u poslednjem momentu.«¹²³

Kalafatović je opširnije informirao Vrhovnu komandu o toku pregovora i stavu mađarske delegacije:¹²⁴ Károlyi — javlja on — prima u principu uvjete primirja analogne onima na talijanskom frontu. Međutim, mađarski će predstavnici potpisati ugovor samo ako Antanta za vrijeme Mirovne konferencije garantira sadašnje mađarske granice (ne računajući u Mađarsku Hrvatsku i Slavoniju!), da bi ih osigurala od svakog stranog napadaja, bilo da dolazi od strane Nijemaca, Čehoslovaka, Jugoslavena ili Rumunja. Do konačne odluke na Mirovnoj konferenciji samo mađarska vlada ima da upravlja zemljom uz »bratsko sudjelovanje« Narodnih vijeća: mađarskog, rumunjskog, slovačkog, srpskog i njemačkog. Ne primi li se taj uvjet, mađarska se vlada ne osjeća dovoljno moralno jaka da potpiše takav ugovor. Osim toga, ako se zaključiti primirje između Saveznika i Njemačke, delegacija mađarske vlade

¹¹⁹ Očita pogreška jer treba da piše »Čeho-Slovaka«. U Beogradu je 17. XI stigla slijedeća depeša upravljena srpskoj vladi: »Situacija u Slovačkoj je veoma teška i kritična. Magjari marširaju proti Česima. Češke su sile slabe, potrebno je da okupira slovačke komitate. Čehoslovačka država moli da se odmah uđe u Slovačku. Tusar putem vlade Narodnog vijeća SHS Odbor za narodnu obranu prs. br. 612.« (Arhiv VII, III, 113)

¹²⁰ Arhiv VII, III, 139, OBr. 31941.

¹²¹ Treba da stoji: Fünfkirchen (Pečuh).

¹²² Arhiv VII, III, 139, OBr. 31916. D. S. Kalafatović je o tome, kasnije, objavio raspravu pod naslovom: »Naša primirja u 1918 godini«, (»Srpski književni glasnik«, Nova serija, knj. X, br. 7, 1. XII 1923, 511—525).

¹²³ Arhiv VII, III, 139, OBr. 31877.

¹²⁴ Arhiv VII, III, 139, OBr. 31916.

zahtijeva formalno da Njemačka preuzme obavezu da pošalje u Mađarsku ugalj, apsolutno potreban da bi Mađarska mogla ispuniti dužnosti iz ugovora o primirju. Vlada raspolaže s ugljenom samo za dva dana, pa stoga zahtijeva da Saveznici insistiraju kod vlade u Pragu da dopusti da na mađarski teritorij prijeđu vlakovi s ugljenom, zadržani na čehoslovačkom teritoriju.¹²⁵

Drugom depešom¹²⁶ obavijestio je Vrhovnu komandu da d'Esperey polazi iz Beograda 27. X/9. XI u Niš a da je njega (Kalafatovića) oslobodio obaveze da ga prati. Zbog toga Kalafatović moli da mu jave plan o selidbi štaba Vrhovne komande, da bi znao što da počne. Do pregovora po depeši Vrhovne komande OBr. 31,877, kojom VK prijete da će i dalje nastavljati neprijateljstva, ako u pregovorima pristanu na liniju južnije od linije Temišvar—Sombor, nije uopće došlo i Kalafatović je nije ni predao glavnokomandujućem. U političku se stranu nije ulazilo i ta pitanja ima da riješi Mirovna konferencija. Kao granica sadašnje okupacije («demarkaciona linija») data je linija koja je prije bila utvrđena u Nišu.

Operacije su se nastavljale i vojvoda Bojović, razrađujući već poznato naređenje Vrhovne komande od 5. XI, izdao je 8. XI komandantima Moravske, Dunavske, Drinske i Konjičke divizije naređenje,¹²⁷ u kojem naređuje, da Konjička i Moravska divizija sporazumno što prije okupiraju Banat u označenim granicama. Dunavska će divizija s jednim pukom zaposjesti Bačku (između Dunava i Tise) do linije Baja—Subotica—Segedin; drugi puk ostat će privremeno u Beogradu za njegovu opsadu, a treći će se puk privremeno nalaziti u armijskoj rezervi. Drinska će divizija razviti što prije i što energičnije akciju u Srijemu, Slavoniji, Hrvatskoj, a prvenstveno i odmah posjest će Srijem do linije Osijek—Bosanski Brod i Pečuh preko Drave. Komandanti divizija upući-

¹²⁵ Mišić je 9. XI o toku pregovora s mađarskom delegacijom informirao Pašića: »Pregovori o primirju počeli su 25. ovog (7. XI po novom; B. K.) u Beogradu. General Depere tretirao uslove vrlo oštro. Mađžari nalaze, da su naše pretenzije na Suboticu preterane. Nesmeju ih primiti, jer se ne bi smeli vratiti u Peštu. Karolji je primio u načelu vojničke uslove primirja, koji su analogni sa onima na talijan. frontu, a političke uslove nije mogao primiti, već je traženo objašnjenje iz Pariza. Izjavio je, da će predstavnici primiti uslove samo tako, ako im saveznici garantuju sadašnje granice Mađžarske, gde ne računaju Hrvatsku i Slavoniju. Svaki strani napad odbiće oružjem. Na konferenciji mira samo mađžarska vlada ima upravljati zemljom uz bratsko učešće narodnoga veća: mađžarskoga, rumunskoga, slovačkoga, srpskoga i nemačkoga. Ako ovaj uslov nebude primljen, mađžarska se vlada ne oseća dovoljno jaka da zaključi primirje. Mi smo molili đenerala Depere-a da postavi sledeći uslov primirja: Da naša vojska okupira teritorije sve do linije Maroš—Subotica—Baja—Fin(f)kirhen. Zemlje Jugoslovenske: Dalmacija, Bosna, Hercegovina, Hrvatska i Slavonija razume se po sebi, da ih odmah evakušu, pošto su one već slobodne. Nj. Kr. V. Prestolonaslednik želi, da vi sa vaše strane nastanite, da naši saveznici pristanu kategorički zahtevati od Mađžara, da prime ove uslove primirja.« (Arhiv VII, III, 139, OBr. 31931)

Kasnije je vojni izaslanik u Parizu puk. Stefanović izvijestio VK, da je gornja depeša dostavljena Pašiću, a Vesnić je javio Mišiću: »Primio sam Vaš telegram ONo 31931. Francuska Vlada ne ulazi u nikakove pregovore sa Ugarskom, o čemu su poslata formalna uputstva tamošnjem Vrhovnom Komandantu. Sve što on zajednički sa Vama reši odnosno našega prostiranja na sever, biće ovde usvojeno. Prema tome najbolje na slučaj potrebe dejstvovati na njega.« (Arhiv VII, III, 139, OBr. 32066)

¹²⁶ Arhiv VII, III, 139, OBr. 31924.

¹²⁷ Arhiv VII, III, 120, Bojovićev OBr. 19.216.

vat će slabe jedinice, konjicu, pojedine bataljone s po kojim topom; nekad je dovoljno da pošalju i pojedine čete u izvjesna mjesta, tek da se pojavi srpska vojska. »Svuda odmah organizirati vlast od meštana i zaplenjenim oružjem naoružavati naše elemente, a na protiv razoružavati rđavo raspoložene meštane.« Bojovićeve će jedinice raditi svuda u zajednici s »jugoslavenskim trupama«, ako na njih naiđu, odnosno s mjesnim vlastima. Isto tako će podržavati akciju čeho-slovačkih odreda, ako s njima dođu u dodir. Komandanti divizija skrenut će pažnju svim jedinicama, a naročito oficirima, da ozbiljno paze na svoje ponašanje u tim srpskim oblastima, s tim da i svaki politički razgovor uopće izbjegavaju, jer to može, bar u prvo vrijeme, da izazove posljedice, koje se ni najmanje ne žele.

Kalafatović je sutradan (9. XI) iz Beograda¹²⁸ javio Vrhovnoj komandi da je Clemenceau — odgovarajući na Károlyijevu depešu — naredio d'Espereyu da tretira s Mađarima samo vojna pitanja, izbjegavajući sva ostala. Jutros u sedam sati je glavnokomandujući oputovao u Niš gdje će se sastati s vojvodom Mišićem a Kalafatoviću ostavio u pismu odgovor za mađarske delegate, koji su ostali u Beogradu. Taj odgovor sadrži samo tekst depeše Clemenceau i ta dva delegata će tek u toku noći 27/28. X (9/10. XI) moći stići u Budimpeštu. »Operacije se imaju dakle produživati bez zadržavanja, dok god Mađari ne odgovore« — zaključuje Kalafatović.

Drugom depešom¹²⁹ izvijestio je Vrhovnu komandu — moleći je da o tome informira glavnokomandujućeg — da je delegatima predao odgovor i da su, Mađari, zatim, oputovali u Zemun lađom. Nisu dobili mađarsku lađu i oputovali su na našoj; Kalafatović im je dao objavu za povratak, ako bi im što uztrebalo, a vlastima je naredio da im ubrzaju putovanje.

Preko komandanta srpske vojske u Novom Sadu stigla je 11. XI u Beograd vijest da mađarska vlada, primivši odgovor Clemenceaua dostavljen preko d'Espereya, prima uvjete primirja. Odredila je ministra vojnog Adalberta (Belu) Lindera, koji se već nalazi na putu u Beograd, da potpiše ugovor.¹³⁰

Marinković je vojvodi Mišiću iz Soluna 11. XI¹³¹ dostavio slijedeću vijest: »Komandant savezničkih vojsaka sa No 5971/3 od 11 Novembra (po novom) dostavlja sledeće: Po zapovesti Maršala Foša neprijateljstva se obustavljaju od 11 Novembra u 11 časova (francusko vreme). Savezničke trupe neće prelaziti do novog naređenja liniju postignutu do toga dana u taj čas.« Međutim, Vrhovna je komanda odmah depešom upitala Marinkovića, s kime se to obustavljaju neprijateljstva. Važi li to i za Mađare?

Marinković je još istog dana¹³² odgovorio Vrhovnoj komandi, da mu je d'Esperey usmeno, preko generala Charpya, odgovorio da se obustava neprijateljstva odnosi i na Mađare. »Prema mojoj proceni situ-

¹²⁸ Arhiv VII, III, 139, OBr. 31962.

¹²⁹ Arhiv VII, III, 131, Služb.

¹³⁰ Arhiv VII, III, 131, OBr. 32001. Tom je aktu priključen i koncept depeše Marinkovića: »Obavestite odmah o ovome đenerala Depere i zahtevajte hitna naređenja odnosno ovlašćenja za potpis.«

¹³¹ Arhiv VII, III, 139, Marinkovićev Pov. No 527, a upit Vrhovne komande OBr. 32003.

¹³² Arhiv VII, III, 139, Marinkovićev Pov. No 530.

acije — nastavlja Marinković — pošto iz Pariza još nisu stigli uslovi zaključenog primirja, naređenje obustave neprijateljstva ne treba da (ver. nas zadržava) u okupaciji teritorije, koja se može izvršiti naročito u Banatu.«¹³³

D'Esperey je — primivši vijest o odluci mađarske vlade da potpiše ugovor i da je opunomoćen ministar B. Linder da ga potpiše — odredio gen. Henrysa da zajedno s vojvodom Mišićem potpiše taj ugovor (»Vojnu konvenciju«). Tako je došlo do potpisivanja te konvencije u Beogradu 13. XI 1918.¹³⁴ Pešić je zatim o tome mogao sastaviti slijedeću depešu:

»Primirje između nas i Mađara potpisato je 31. oktobra (13. XI po novom) u 23 i 30 časova. Neprijateljstva prestaju odmah. Savezničke trupe imaju zauzeti liniju gornji tok reke Szamoša — Bistrica — Selo Maroš — reka Maroš — sve do njenog utoka u Tisu — Subotica — Baja — Finfkirhen — Drava. Detalji sleduju.«¹³⁵

7.

Na dan potpisa »Beogradske konvencije« s Mađarskom (13. XI 1918) stigao je u Zagreb generalštabni potpukovnik Dušan T. Simović, novoimenovani delegat Vrhovne komande kod vlade Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu.¹³⁶

¹³³ Odredi I armije ušli su u Belu Crkvu 8. XI, Novi Sad 9. XI; Vršac 10. XI; Suboticu 13. XI; Temišvar, Oršavu i Lugoš 15. XI; Sombor i Sentu 16. XI; Novi Arad 21. XI 1918.

¹³⁴ Tekst »Beogradske konvencije«: Krizman-Hrabak, n. dj., 311—312.

¹³⁵ Arhiv VII, III, 139, OBr. 32057.

¹³⁶ Tu valja ispraviti u literaturi datum dolaska potpukovnika Simovića u Zagreb. M. Paulová, Jugoslavenski odbor, Zagreb 1925, str. 571, i, prema njoj, J. Horvat »Politička povijest Hrvatske 1918—1929«, Zagreb 1938, str. 139, navode da je Simović još 31. X stigao u Zagreb, a po njemu to isto kažem i ja u prilogu: »Izveštaji D. T. Simovića, delegata srpske Vrhovne komande kod vlade Narodnog vijeća SHS g. 1918«, HZ VIII, 1955, str. 123). No, to sam već ispravio u svom referatu na Drugom kongresu historičara Jugoslavije: »Stvaranje jugoslavenske države«, (HP IV, 1958, str. 202). Međutim, prof. V. Čubrilović, »Istorija političke misli u Srbiji XIX veka«, Beograd 1958, str. 530, spominje da je srpska Vrhovna komanda poslala u novembru u Zagreb Vojnu misiju sa pukovnicima (!) Dušanom Simovićem i Milanom Pribičevićem (što nije sasvim tačno) i da je Simović stigao u Zagreb 31. oktobra 1918. Netačnost je nastala tako što se ovdje radi o 31. X po starom a 13. XI po novom kalendaru!

U času imenovanja potpukovnika Simovića za delegata VK u Zagrebu boravio je u Beogradu Valerijan Pribičević i on nije bio zadovoljan tim izborom jer je to mjesto priželjkivao za svog brata Milana, koji tek kasnije (u decembru) preuzima položaj šefa srpske Vojne misije u Zagrebu, dok Simović postaje samo član te misije.

»Posle dolaska u oslobođen Beograd, otišao sam u Valjevo — piše Simović — da obiđem porodicu; odatle sam hitno pozvat u Beograd, gde sam stigao 28 okt./10 novembra 1918 oko 14 č. Regentu sam se javio istog dana po podne posle 16.30 č. On je stanovao u kući Al. Krsmanovića na Terazijama (docnije »Kleridž klub«), pošto je stari dvor bio jako oštećen.

Regent mi je saopštio: da me je odredio za delegata Kraljevske vlade i Vrhovne komande kod Narod. Vijeća SHS u Zagrebu i insistirao da što pre krenem vozom za Zagreb. Naložio mi je: da izrazim pozdrave njegove i Kraljev. vlade vladi Narod. Veća i spremnost njihovu da izadu u susret svima potrebama iste u cilju održanja reda u unutrašnjosti i zaštite nacionalne granice spolja. Pored toga saopštio mi

Uoči Simovićeva odlaska iz Beograda, primio ga je vojvoda Mišić 11. XI i dao mu — pored usmenih uputa¹³⁷ — akreditivno pismo za Zagreb¹³⁸. Tom mu je prilikom Mišić rekao i ovo: »U ime komandanta Savezničke istočne vojske, generala Franchet d'Espereya, ja treba da potpišem ugovor o primirju s Mađarskom s opunomoćenicima mađarske vlade, koji su već stigli u Beograd. Demarkaciona linija ići će i to: na istoku linijom Oršava—Mehadija—Karansebeš—Lugoš—Arad; na severu linijom r. Moriš do Segedina-iznad (severno) Subotice—Baja—Pečuj—Barč; na zapadu rekom Dravom do Oseka—želj. prugom Osek—Samac—cela Bosna i Hercegovina i Dalmacija do rta Planke.«¹³⁹ Na Simovićovo pitanje: »Zašto niste, u cilju skraćivanja fronta, uzeli liniju Barč—r. Ilova—Jasenovac?« — vojvoda je odgovorio: »Ja sam konsultovao profesora Ljubu Kovačevića i neke druge, i oni su mi *savetovali tu liniju, tako da se narodu zapadno te linije ostavi potpuna sloboda da se opredeli, hoće li ići s nama ili ne.* (kurziv B. K.)«.

Na zagrebačkoj željezničkoj stanici dočeka ga je povjerenik Narodnog vijeća za saobraćaj Većeslav Wilder i odveo povjereniku za narodnu obranu dru M. Drinkoviću, s kojim je Simović otišao u Sabornicu na Markovu trgu gdje se nalazilo sjedište Predsjedništva Narodnog vijeća. Ondje su ga primili vodeći ljudi Vijeća (Sv. Pribičević, Dr A. Pavelić, Dr A. Kramer, Dr Lorković i dr.). Simović je predao svoje akreditivno pismo i isporučio pozdrave regenta i vlade. Istakao je pritom i njihovu spremnost, da izađu u susret svima molbama i potrebama Vijeća da bi se u unutrašnjosti održao red a prema

je: da je jedan bataljon 5. pešad. puka upućen iz Rume vozom preko Zagreba za Rijeku, da istu posedne u ime savezničkih trupa i zaštititi je od Italijana. Tom prilikom, kao ni docnije, nije mi Regent izdao nikakvu instrukciju u pogledu pozivanja u Zagrebu sa Svetozarom Pribičevićem, niti kojim drugim političarom.« (Iz pisma D. T. Simovića autoru od 20. VI 1961.)

¹³⁷ »Instrukcije, koje mi je Načelnik štaba Vrhovne komande, Vojvoda Živojin Mišić izdao u oči mog polaska u Zagreb, sadržavale su u glavnom: da održavam vezu s Vladom Narodnog vijeća SHS i da obaveštavam Vrhovnu komandu o odlukama i event. namerama iste, kao i o situaciji u Hrvatskoj; da Vladi Narodnog vijeća ponudim pomoć srpske vojske za održavanje unutrašnjeg reda i bezbednosti, kao i zaštitu nacionalne teritorije; da budem veza između organa Vlade N. v. i srpskih trupa, koje bi na zahtev te Vlade bile upućene u Hrvatsku.« (Isto pismo).

¹³⁸ To sam pismo objavio u citiranom prilogu u HZ VIII, 1955, str. 123.

Simoviću je Regent, na svršetku audijencije, bio naredio da se javi Mišiću koji će mu dati akreditivno pismo i daljnje instrukcije, i dru M. Ninčiću, u to vrijeme jedinom članu Pašićeve vlade u Beogradu. »29. X (11. XI) izjutra otišao sam kod Dr Ninčića koji me je posle kraćeg razgovora uputio Valerijanu Pribičeviću, da uzmem pismo za Svetozara Pribičevića. Valerijan je stanovao kod Marka Vuletića u ul. Čika Ljubinoj. Kad sam došao k njemu i javio mu se, Valerijan me upitao: zašto njegov brat Milan nije upućen u Zagreb i zašto se nije sačekalo da Milan stiže u Beograd. Odgovorio sam mu: da o tome ne znam ništa i da samo izvršavam izdato mi naređenje. S očevitim nerasploženjem Valerijan mi je, na moje pitanje rekao: da nema nikakvo pismo za Svetozara.

Izlazeći od njega, sreo sam na stepenicama Dr Ninčića i prednje mu saopštio. Dr Ninčić me pozva nazad i ušao sam u sobu kod Valerijana. Posle nešto dužeg objašnjavanja Valerijan je napisao pismo i Dr Ninčić je izašao u salon gde sam se ja nalazio i predao mi pismo s nalogom da ga predam Svetozaru, što sam ja i učinio po dolasku u Zagreb. Sadržina pisma ostala mi je nepoznata.« (Isto pismo autoru.)

¹³⁹ To je, očito, obećana »srpska zona«.

vani zaštitile nacionalne granice. Obavijestio ih je i o tome da se jedan bataljon 5. pješadijskog puka, upućen iz Rume, nalazi u transportu preko Zagreba na Rijeku, da bi Rijeku zaštitio od Talijana.¹⁴⁰

Zatim je uzeo riječ Lorković i počeo govoriti o formiranju »Države Slovenaca, Hrvata i Srba« na teritoriju otcijepljenom od Austro-Ugarske (do Drine, Save i Dunava), nezavisne od Srbije i Crne Gore, i o njenom priznanju od strane srpske vlade.¹⁴¹ Simović ga je pažljivo saslušao i zatim mu odgovorio:

»Ja nemam nikakvo ovlaštenje, da Vam dajem bilo kakvu izjavu u tome pogledu i nisu mi poznate intencije vlade. Ali, kao vojnik, mogu Vam reći ovo: Srbija, koja je u ovom ratu dala 1½ miliona žrtava za oslobođenje i ujedinjenje svoje jednokrvne braće preko Dunava, Save i Drine, ne može ni u kom slučaju dozvoliti, da se na njenim granicama formira neka nova država, koja bi u svoj sastav uzela sve njene sunarodnike, i da — posle 4-godišnjih muka i potpunog poraza neprijatelja — ostane u pozadini i sve plodove dobivene pobjede prepusti drugome, koji je u ratu učestvovao na neprijateljskoj strani. Srbijir — po pravu oružja, a na osnovu ugovora o primirju s Mađarskom koji je potpisao Vojvoda Mišić, kao opunomoćenik komandanta Savezničkih vojsaka na Solunskom frontu, đenerala Franchet d'Esperey-a, pripada sledeća teritorija: Banat do linije Oršava—Karansebeš—r. Maroš—Arad—ispod Segedina; Bačka do linije Horgoš—Subotica—Baja; Baranja do linije Batasek—Pečuj—Barč i dalje rekom Dravom do Oseka; Srem i Slavonija do linije želj. pruga Osek—Đakovo—Šamac; cela Bosna i Hercegovina i Dalmacija do rta Planke. Van te teritorije, da se možete opredjeljivati po volji: da idete sa Srbijom ili da formirate zasebnu državu.«

Ta Simovićeva izjava učinila je najdublji utisak na sve prisutne, što mu je sutradan saopćio i Sv. Pribićević.

Posle kratke šutnje uzeo je riječ Pavelić i izjavio da oni ne misle na formiranje nezavisne (»jugoslavenske«) države i da svi žele ujedinjenje sa Srbijom. No, da se ovdje, ipak, postavljaju dva pitanja: (1) *oblik države*, s tim da bi oni željeli da buduća zajednička država ima federativno uređenje, u kome bi kao posebne upravne jedinice bile: Srbija, Crna Gora, Makedonija, Bosna i Hercegovina, Vojvodina, Hrvatska, Dalmacija i Slovenija; (2) *razgraničenje* između srpskog i hrvatskog življa, koje je teško provesti zbog izmještanosti, te bi se zbog toga moralo izvršiti preseljavanje i izmjena srpskog stanovništva iz Hrvatske i zapadne Bosne i hrvatskog življa iz Hercegovine. Paveliću je Simović ovako odgovorio:

»Odluka o pitanju budućeg državnog uređenja suvereno je pravo samog naroda i on to ima da odluči preko slobodno izabrane Ustavotvorne skupštine — Konstituante. Ni srpska vlada ni vi niste ovlašćeni da sad to pitanje rešavate mimo naroda i ne pitajući narod. Stoga mislim da o pitanju budućeg državnog uređenja ne treba sad ni raspravljati, već ostaviti da to u svoje vreme reši sam narod. Sad se kao prvenstveno postavlja pitanje obrazovanja države prema »vani« — kako vi kažete, t.j. da li ćemo svi ući u okvir zajedničke države, jake i moćne da obezbedi mir i sretniju budućnost našim narodima, ili ćemo obrazovati dve odn. tri zasebne države, sve slabe i s raznim pretenzijama, koje će se gložiti među sobom. Što se tiče

¹⁴⁰ Taj je bataljon 14. XI prije podne — na putu u Rijeku — stigao u Zagreb.

¹⁴¹ To je Pašić učinio depešom od 8. XI 1918. (Vidi: Šišić, n. dj., 234.)

podele Srbije na Srbiju i Makedoniju, mogu da kažem samo toliko: da je to pitanje Srbija rešila u dva prethodna rata 1912 i 1913 i da je 1914 Srbija ušla u rat kao jedna nedeljiva država i da tako samo može izaći iz ovog rata, pa ma kakvo bilo rešenje unutrašnjeg uređenja nove zajedničke države. Ne bi bilo ni pravo ni pošteno, da vi za čije se oslobođenje borila Srbija i koje će ona primiti raširenih ruku u bratsku zajednicu, cepate istu na Srbiju i Makedoniju.«

Pavelić je na to odvratio da se oni uglavnom slažu sa Simovićevim izlaganjima; da je sada glavno pitanje obrazovanja zajedničke države; da pitanje unutrašnjeg državnog uređenja treba ostaviti da kasnije riješi sâm narod, a pitanje unutrašnje podjele zemlje naveo je samo kao primjer, ne misleći pritom na podjelu Srbije koja bi bila protivna mišljenju i osjećajima srpskog naroda.

Simović je sutradan, 14. XI, poslao iz Zagreba Vrhovnoj komandi svoj prvi izvještaj (Br. 1):

»Juče 31 oktobra (po starom; B. K.) po podne stigao sam u Zagreb i odmah stupio u vezu sa Vladom Narodnog Veća SHS. Sa istom se nalazim u toku razgovora o čemu sleduje detaljni pismeni izveštaj. Od naših zarobljenika u Austro-ugarskoj koji su od vlade Narodnog Veća bili zadržati u Zagrebu i Ljubljani radi održavanja reda formirana su 2 pešad. puka jedan u Zagrebu a drugi u Ljubljani sa jednim Eskadronom konjice i jednom poljskom baterijom u Ljubljani.¹⁴² U toku su formiranja jedna poljska i haubička baterija u Ljubljani, dve poljske i jedna haubička baterija i jedan do 2 eskadrona konjice u Zagrebu. Talijanske trupe u jakosti oko jedne divizije u pokretu od Trsta ka Ljubljani prešle su demarkacionu liniju predviđenu ugovorom o primirju između Austrije i Italije i sinoć 31 veče došle do Oberlajbaha.¹⁴³ Na zahtev vlade Narodnog Veća SHS u Zagrebu naredio sam komandantu srpskih trupa u Ljubljani da obavesti komandanta italijanskih trupa da je vojska Kraljevine Srbije u ime Sila Sporazuma sa vladom Narodnoga Veća okupirala oblasti Ljubljane i da umoli Komandanta italijanskih trupa da se dalje nastupanje istih obustavi. Komandant đeneral italijanskih trupa izjavio je da on nepriznaje srpsku vojsku u Slovenačkoj i nije hteo stupiti u vezu i sporazum s našim komandantom ... na ponovljeni zahtev Vlade Narodnoga Veća izdao sam naređenje komandantu naših trupa u Ljubljani da dalje nadiranje Italijanskih trupa ka Ljubljani spreči na svaki način u krajnom slučaju upotrebom čak i oružja o čemu da blagovremeno obavjesti Komandanta Italijanskih trupa.¹⁴⁴ Molim za naj-

¹⁴² Odred iz srpskih zarobljenika organizirao je u Ljubljani potpukovnik Stevan Švabić i tako je postepeno nastajala Komanda srpskih trupa u Sloveniji. Opširnije o tome: S. Š v a b i ć, Desetgodišnjica dolaska Srpske Vojske u Ljubljanu i Zagreb, »Politika«, Beograd 2. i 3. XI 1928, br. 7367 i 7368.

¹⁴³ Tako u originalu, Simović se očito služio austro-ugarskom generalštabnom kartom.

¹⁴⁴ Ta nota talijanskom komandantu na pravcu Soča-Ljubljana glasila je ovako: »Vojska Kraljevine Srbije, u ime Antante, zaposela je Oblast Ljubljane. Imam naređenje, da sprečim svaki ulazak savezničkih Talijanskih trupa u zaposednutu oblast. Biće mi vrlo neprijatno, ako u celji izvršenja naređenja, budem morao upotrebiti oružje, zašta imam ovlašćenje. Ako bi moralo doći do prolivanja savezničke krvi, Srpska vojska skida sa sebe svaku odgovornost. Molim komandanta za naređenje, da saveznička Talijanska vojska stane na vododelnici Soče i Save, dok Kraljevska Srpska Vlada ovo pitanje ne reguliše sa Kraljevskom Talijanskom Vladom. Komandant Srpskih trupa u Slovenačkoj, potpukovnik Stev. Švabić.« (Švabić, cit. članak.)

hitniju intervenciju kod Italijanske Vlade da se zaustavi dalji ulazak njihove vojske u Slovenačku kako time nebi izazvali javne proteste našeg stanovništva i oružani otpor vojske Kraljevine Srbije i kako bi se sprečio sukob između naših i savezničkih trupa.«¹⁴⁵

Vrhovna je komanda — primivši Simovićev telegram — njegov sadržaj poslala (»najhitnije pre sviju«) vojnom izaslaniku u Parizu (za Pašića).¹⁴⁶ Dodala mu je i ovo: »Kako je Narodno Veće i ceo narod rešen, da se oružjem odupre daljem nadiranju tal. vojske i kako Vrh. Komanda nemože odbiti molbu Narodnoga Veća, da im pošalje srp. vojsku u pomoć, ako je zatraže, to da bi se izbegli svi nemili događaji molim nastanite kod franc. i ostalih savez. vlada, da talij. vlada izda odmah naredjenje, da njena vojska obustavi dalje nadiranje u naše zemlje.¹⁴⁷ Obavijestila je o tomu i Fr. d'Espereya (preko Marinkovića). Istovremeno je (»najhitnije pre sviju«) telegrafirala u Zagreb Simoviću: »Prema vašoj depeši No 1 učinjen je korak kod Kraljev. Vlade i Komandanta Saveznič. vojsaka, da se zauzmu najenergičnije kod Savez. vlada, da se obustavi dalje prodiranje talijanske vojske. *Pošto ste vi pridati Vladi Narodnoga Veća, to u svemu izvršavajte njihove želje i naredbe i postupajte u duhu datih vam usmenih instrukcija* (podvukao B. K.).«

¹⁴⁵ Taj sam Simovićev izvještaj tek nedavno pronašao u Vojnoistoriskom institutu (Pop. III, 121).

¹⁴⁶ Arhiv VII, III, 121, OBr. 32076.

¹⁴⁷ U povjerljivom izvještaju francuskog ministarstva rata iz sredine novembra 1918. stoji, između ostaloga, da je Regent zamolio vladu u Parizu da se zauzme kod talijanske vlade, da talijanske trupe smjesta obustave daljnje napredovanje (u prostoru Ljubljane), budući da bi im se jugoslavenske trupe u protivnom suprotstavile oružjem, a srpske trupe ne bi mogle pri tom ostati na strani. Zbog toga francuska vlada predlaže savezničkim vladama da se to pitanje riješi ovako: a) komanda na području, čiju evakuaciju predviđa precizno član-3. ugovora o primirju a koje treba pripasti Italiji na temelju Londonskog ugovora od 26. IV. 1915, pripast će Italiji, a okupaciju će vršiti talijanski, britanski, francuski i američki kontingenti; b) komanda na preostalom području pripast će nekoj drugoj sili a ne Italiji, dok će okupaciju vršiti kontingenti francuski, britanski, srpski i američki, isključujući u principu talijanske odrede. Ipak, vodeći računa o talijanskoj osjetljivosti, moguće su i iznimke. Ustvari, mnoge od tih mjera već su provedene ili se sada provode: područje iz čl. 3 — isključivo talijanska okupacija; u Rijeci — talijanska brigada, američki bataljon iz Venecije, britanski kontingent iz Armije Cavan; francuski iz armije Graziani a mješoviti francusko-srpski odred pod francuskom komandom nalazi se na putu tamo. U Rijeci treba osnovati bazu za snabdijevanje savezničkih vojski na Istoku preko Zagreba i Zemuna. U Splitu se nalaze odredi talijanski, francuski, britanski, američki i srpski; u Dubrovniku francusko-srpski odred pod francuskom komandom, da bi tamo osnovao bazu za snabdijevanje srpske vojske u Bosni; u Kotoru francuski krstaš »Waldeck Rousseau« i II jugoslavenski puk II srpske armije, a francuski odred armije Graziani, britanski kontingent armije Cavan, američki bataljon i talijanska brigada iz Valone na putu. U Crnoj Gori Talijani se nalaze u Ulcinju, Baru i Virpazaru, a II jugoslavenski puk drži odjeljenja u Podgorici, Cetinju i Baru, dok se u Skadru nalazi garnizon pod komandom francuskog pukovnika de Fourtoua. Talijani, međutim, vode živu propagandu u Crnoj Gori i Albaniji, dok je šef britanskog generalštaba — pristajući da britanske snaga sudjeluju u okupaciji Kotora i Rijeke zajedno s Talijanima — naglasio da ih upućuje tamo samo zato, da tako istakne saveznički karakter okupacije tih mjesta, a da one ni u kom slučaju ne smiju biti upotrebljene protiv Jugoslavena. (»Arhiv Jugoslavenskog odbora« u Arhivu JAZU.)

Simović je u izvještaju o situaciji od 1. XI/14. XI¹⁴⁸, upućenom Vrhovnoj komandi, naveo da su svi Srbi u Hrvatskoj za dinastiju; da isto gledište zastupaju svi dalmatinski Hrvati, veći dio bosansko-hercegovačkih Hrvata, gotovo svi Hrvati iz Primorja i sva mlađa hrvatska inteligencija. Isto gledište zastupaju i Slovenci, izuzevši klerikalce. Ti ljudi, predstavljaju većinu srpsko-hrvatsko-slovenskog naroda. Za republiku su frankovci, Radićeva HPSS, Ivan Lorković i ljudi oko »Obzora«, dok su Starčevićanci podijeljeni: jedan je dio blizak Srbima, drugi traži federativnu jugoslavensku republiku. Zagreb je danas pretežno prožet idejom jugoslavenske solidarnosti, ali, ipak, predstavlja kolebljiv element a pored toga opkoljen je seljačkim i nepouzdanim elementom. Vojnici su Narodnog vijeća (dva puka u jačini od 200 do 300 ljudi svega) nepouzdana a kao garancija mira i sigurnosti služi odred sastavljen od ratnih zarobljenika (srpskih). Većina Narodnog vijeća i vlade zastupa gledište nerazdvojne i nedjeljive države SHS pod dinastijom Karađorđevića, a Sv. Pribićević posebno moli nove informacije o pojedinostima ženevskog sporazuma Pašić-Jugoslavenski odbor.¹⁴⁹ Po Pribićevićevu mišljenju treba odmah i što prije pristupiti formiranju zajedničke vlade. Međutim, srpska vlada još nije ni odgovorila na notu vlade Narodnog vijeća u kojoj je izražena želja da do ujedinjenja dođe.¹⁵⁰ Potrebno je to učiniti što brže jer će tek taj odgovor služiti kao temelj za dalji rad Vijeća.¹⁵¹

Simović je istog dana telegramom¹⁵² javio Vrhovnoj komandi, da vlada Narodnog vijeća moli, da se odmah i što prije — u cilju suzbijanja uticaja i širenja talijanskih trupa u Sloveniji, kao i zauzimanja sjevernog dijela (Koruške i Štajerske) — uputi u Sloveniju jugoslavenska divizija, a da se u Zagreb pošalje 7. pješadijski puk (srpski). Simović je pritom izrazio mišljenje, da bi želju vlade Narodnog vijeća trebalo ispuniti. Tom prilikom trebalo bi formirati i pukove od dobrovoljaca, a one, formirane od zarobljenika, uputiti ili u Srbiju ili druge sigurnije krajeve.

Sonnino je iz Rima 20. XI izvijestio Diaza i talijanske ambasadore (u Parizu, Londonu i Washingtonu), da se toga dana sporazumio s francuskim ambasadorom u ovim tačkama: 1) okupaciju sjeverne Albanije vrše isključivo talijanske snage, izuzevši Skadar, gdje je okupacija mješovita (talijansko-francusko-britanska) pod komandom gen. d'Espereya; 2) Crnu Goru drže pod okupacijom mješovite savezničke trupe pod komandom istog generala; 3) okupaciju krajeva Austro-Ugarske, koji nisu dodijeljeni Italiji Londonskim ugovorom, općenito vrše mješovite trupe pod vrhovnom komandom d'Espereya, izuzevši slučajeve, kad specijalni razlozi opravdavaju talijansku komandu. (I documenti diplomatici italiani, Sesta serie, I, dok. 250, str. 125.)

¹⁴⁸ HZ VIII, 1955, str. 123—124. Taj je izvještaj očito »obojen«, kako bi se regentu što bolje svidio.

¹⁴⁹ Vidi opširnije o tome moj rad: Ženevska konferencija o ujedinjenju 1918 godine, IG, 1958, str. 3—32.

¹⁵⁰ To je nota Predsjedništva od 31. X. 1918.

¹⁵¹ Tu depešu kao da je diktirao ili sastavio Sv. Pribićević!

¹⁵² HZ VIII, 1955, str. 125.

Vrhovna mu je komanda odgovorila,¹⁵³ da zasad nema mogućnosti, da se u Sloveniju uputi jugoslavenska divizija, a da je naređeno, da se 7. puk spremi za pokret, i on će — čim bude smjenjen u Beogradu — biti poslan u Ljubljanu.¹⁵⁴

Dr Momčilo Ninčić bio je prvi ministar, član Pašićeve vlade, koji je stigao u oslobođeni Beograd. Tih je dana intimno surađivao s regentom na političkom sektoru, prenosio regentove zamisli i bio očito »persona grata.« Zbog toga je od izvanredne važnosti slijedeći Ninčićev telegram, otposlao Simoviću iz Beograda 3. XI./16. XI. preko Vrhovne komande (Mišićev pomoćnik general Pešić), a dosad poznat samo u prvom dijelu, jer ga Sv. Pribičević nije objavio u cijelosti!¹⁵⁵

»Delegatu Simoviću — Zagreb

Lično za g. Svetozara Pribičevića. — U Ženevi je rešeno da se, pored zasebnih vlada: Ministarstva u Srbiji i Narodnog Veća u Zagrebu, obrazuje jedno zajedničko Ministarstvo u čiju bi nadležnost spadalo: Spoljni poslovi, Ministarstva Vojnog, Saobraćaja, Finansija, Marine, i t. d. tačan broj nije određen. Sad se vodi u Parizu žestoka diskusija ko bi ušao u zajedničku vladu, u čemu je došlo do velikih suprotnosti. Meni izgleda da su g. Pašić i naše opozicione grupe neobaveštene o raspoloženju naroda van Srbije kad su pristali na takvo rešenje, i da zbog mandata koji je Jugoslavenski odbor dobio od Narodnog Veća smatraju da svih osam miliona Srba, Hrvata i Slovenaca van Srbije odvojeno od nje i gledaju svoje zastupnike na strani samo u Jugoslovenskom odboru, i kao jedinog legitimnog tumača njihovih aspiracija predsednika toga odbora. Sa strane Jugoslavenskog odbora već se istaklo kako odbor predstavlja osam miliona, a srpska vlada četiri miliona. Mi u Beogradu sve više dobijamo utisak da izvesni hrvatski krugovi imaju plan da odvoje Srbiju i Crnu Goru od ostalih naših krajeva, da se na taj način mesto jedinstvene države u koju se oni boje da Srbi ne vode glavnu reč, stvori jedna čista austrijska kombinacija. Čak nema nikakve originalnosti, no se čisto kopira odnos Austrije i Ugarske. *Po svemu mi izgleda da će većina Hrvata u Hrvatskoj prihvatiti ideju nerazdvojne i nedeljive države Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića, tek ako im se otoplivo dokaže da će u slučaju da tu ideju brzo i iskreno ne prihvate, svi Srbi bez oklevanja prići Srbiji. U tome smislu, naš narod u Banatu i Bačkoj verovatno zatim u Sremu i Bosni jasno će se opredeliti.*^{155a}

Da bi se učinio kraj odnosom srpske vlade sa Jugoslovenskim odborom, mislim da srpska vlada treba da dođe odmah u Beograd i stupi u direktnu vezu sa Narodnim Većem. G. Pašić je već pozvat, a sve ostale kolege su na putu s Krfa i iz Skoplja za Beograd. Moramo gledati, da se izvedu na pravi put stvari koje po mom

¹⁵³ Isto, str. 125.

¹⁵⁴ Prvi odred srpske regularne vojske (bataljon 4. pešadijskog puka Drinske divizije) stigao je u Ljubljanu tek 22. XII, a gen. K. Smiljanić dan kasnije.

¹⁵⁵ Sv. Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra, Beograd 1955, str. 43—44, bilj. 10. Pribičević nije, pritom, objavio kurzivom odštampani dio depeše!

^{155a} Vrhovna je komanda odmah pristupila izvršenju te taktike »psihološkog pritiska.« Prišlo se upućivanju raznih izaslanika na teren; stali se u tu svrhu sazivati sastanci i zborovi; odbori Nar. vijeća s tog područja (Bosna i Hercegovina u prvom redu) stali su jednoglasno izglasavati zaključke o direktnom pripojenju Srbiji!

mišljenju nisu pošle dobro u Parizu i Ženevi. Potpuno se slažem s vama, da treba odmah pristupiti obrazovanju zajedničke vlade, sa kojom bi naše odvojene vlade prestale da funkcionišu. Sve je ostalo eksperimentat čije je razorno dejstvo već probano u bivšoj Austro-Ugarskoj.—¹⁵⁶

U Zagrebu — kad Predsjedništvo Narodnog vijeća stoji opterećeno vanjskopolitičkom izolacijom, lišeno iole ozbiljnije vlastite oružane snage — raste i jača opće raspoloženje u Središnjem odboru u prilog što bržeg ujedinjenja sa Srbijom. Mnogi članovi Odbora osjećaju da se čitav »poredak« u novoj (privremenoj) državi nalazi na glinenim nogama. Strah građanstva od revolucije, pljačke, nemira, »zelenog kadera«, »boljševizma«, i t. d. i od očite a neodređene i politički neformulirane želje masa za novim životom i boljom sutrašnjicom, proplamsaji pobuna protiv gospoštije i imućnih, sve to samo pojačava takvo raspoloženje u odboru. Režim se pokušava braniti prijekim sudovima i proglasima, ali bez većeg uspjeha. Pri tom pritisak i napredovanje Talijana na jadranskoj obali, otvorene »granice« i mnoga neriješena i, čini se, nerješiva pitanja (snabdijevanje, financije, vojska, međunarodni odnosi, i t. d.) kao da govore u prilog tezi o što bržem ujedinjenju sa Srbijom. Njeni zagovornici u odboru i oko odbora postaju svakim danom sve glasniji.

Zemaljska vlada u Splitu (Krstelj i Smodlaka) urgira i požuruje obrazovanje zajedničke vlade, a tome se zahtjevu Splita u potpunosti pridružuje i vlada u Sarajevu.¹⁵⁷ Na sjednici središnjeg odbora od 14. XI čita se dopis vlade u Dalmaciji o tome i odbor, nakon debate, donosi slijedeći zaključak: »Predsjedništvo vlade Narodnoga vijeća SHS u Zagrebu mora što prije stupiti u dodir sa srpskom vladom u Beogradu glede obrazovanja zajedničke vlade za čitavu suverenu državu SHS. Među zajedničke poslove spadat će: pitanje željeznice, vojske, financija i vanjskih poslova. Prije nego li se počne s ovom akcijom, mora se sačekati obavijest od Jugoslavenskog odbora u inozemstvu.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Arhiv VII, III, 113, OBr. 32118. Koncept te Ninčičeve depeše nalazi se u »Diplomatskom arhivu«, Političko odeljenje, 1918, XV, PNo 5122

»U to vreme — tvrdi na citiranom mjestu Pribičević — beogradski vojni krugovi počeli su punom parom da utiču na Srbe iz bivše Austro-Ugarske Monarhije da se izjasne u korist neposrednog spajanja sa Srbijom, što je bilo vrlo lako s obzirom na oduševljenje koje je u to vreme vladalo kod sviju Srba za Srbiju i dinastiju Karađorđevića. Međutim dr Ninčić, ma da je načelno bio sporazuman po pitanju organizovanja države, bio je protiv ovih postupaka i želeo je da po svaku cenu održi sporazum između Beograda i Zagreba.«

Tačno je, da su beogradski vojni krugovi stali punom parom da utječu na Srbe iz bivše Monarhije, da bi se izjasnili u prilog što bržeg ujedinjenja sa Srbijom, ali je tačno i to, da je Regent tih dana pravilno uočio, kakve se političke mogućnosti za proširenje kraljevstva daleko preko granica »srpske zone« (Velike Srbije) kriju u situaciji i zato »njegov« Ninčić nastoji da održi sporazum između Beograda i Zagreba!

¹⁵⁷ Zato se brinuo gen. Terzić.

¹⁵⁸ Krizman, Zapisnici središnjeg odbora..., str. 363.

Što Talijanima nije pošlo za rukom kod Vrhlike, uspjelo im je na Rijeci koja se, također, nalazila izvan demarkacione linije. Tu se srpski bataljon 5. puka pod komandom potpukovnika Ljubomira Maksimovića 17. XI jednostavno povukao u Kraljevicu, prepustivši Rijeku sve brojnijim talijanskim snagama.¹⁵⁹

8.

Kolikogod su različita pitanja — kao na pr. pitanje talijanske okupacije jadranske obale i ulaska Talijana u Rijeku, stanja na »granici« u Koruškoj i Štajerskoj, Temišvara, Skadra, Maribora, prilika u Međumurju, koje je omaškom Vrhovne komande (!) ostalo izvan demarkacione linije »Beogradske konvencije«, i t. d. — bila važna i značajna, sve je nadvisivalo pitanje ujedinjenja. Ono se sve oštrije postavljalo pred Vrhovnu komandu i vladu (regenta) u Beogradu. Kako i na koji način pripremiti, proglasiti i provesti ujedinjenje pojedinih tih zemalja i pokrajina sa Srbijom?

Stali su zato pripremati nove akcije i poteze.

Već na povjerljivom sastanku u Beogradu 11. XI bio je sastavljen plan akcije u Banatu, Bačkoj i Baranji.¹⁶⁰ Ninčić je toga dana održao sastanak s izaslanicima Vojvodine, kome je prisustvovao i Valerijan Pribičević, »konzularni predstavnik« vlade Narodnog vijeća, da dogovori iduće korake.¹⁶¹

General Terzić javio je 18. XI iz Sarajeva, depešom upućenom Vrhovnoj komandi,¹⁶² da je došao u dodir s viđenijim političkim ljudima u Sarajevu i upoznao se s urednicima tamošnjih srpskih novina. Upitan, u kome pravcu treba da listovi pišu, Terzić je odgovorio da je to stvar vlada (!) od kojih treba da prate uputstva; on kao vojnik niti smije niti hoće da se miješa u politiku, a u Sarajevo je došao u specijalnoj misiji vojnog karaktera (za uređenje pokrajina u vojnom pogledu a u sporazumu s narodnim vladama). U srpskom je interesu da listovi pišu u duhu Krfske deklaracije, tonom pomirljivim i ubjeđujućim, ne razdražujući duhove stranaka koje još nisu prihvatile Krfski pakt. O tome svemu obavijestio je i predsjednika vlade Atanasija Šolu koji se s time složio. Terzić moli da mu Vrhovna komanda dostavi svoje gledište i instrukcije vlade, da ne bi ubuduće dolazio u nezgodan položaj, sve dok vlada ne delegira svog izaslanika, koji bi bio vrlo potreban, budući da ga

¹⁵⁹ Nespretni i nesnalažljivi potpukovnik Lj. Maksimović je sa svojim bataljonom 17. XI — a da za to nije primio naređenje Simovića iz Zagreba — napustio Rijeku i povukao se u Kraljevicu. Vidi o tome više u mom radu: Građa o talijanskoj okupaciji Rijeke, Istre i Hrvatskog Primorja 1918. godine. Iz »Spisa Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba« u Državnom arhivu u Zagrebu, Jadranski zbornik, Rijeka—Pula 1956, str. 255—269.

¹⁶⁰ Više o tome u prilogu dra Koste N. Milutinovića: Vojvodina i stvaranje Jugoslavije, HP VII, 1961, str. 200 i d.

¹⁶¹ To isto je, nešto kasnije, Ninčić dogovorio i s delegatima iz Pančeva. Vidi članak P. Miloradovića, Kako je Pančevo dočekalo veliki dan oslobođenja, »Vreme«, Beograd, 8. XI 1928, br. 2. 471.

¹⁶² Arhiv VII, III, 113.

i članovi narodne vlade u Sarajevu pitaju i traže informacije o političkoj situaciji, o odnosu Srbije prema saveznicima, na što im Terzić ne može odgovoriti jer nije ni upoznat ni ovlašten.¹⁶³

Vrhovna je komanda 20. XI, potvrđujući prijem Terzićeva izvještaja, odgovorila:

»Od velikoga opšte srpskoga interesa bilo bi, ako bi se Bosna i Hercegovina što pre izjasnila za ujedinjenje sa Srbijom, kako je to već učinila Dalmacija. Najbolje bi bilo, ako bi to poteklo od same bosanske vlade, i ako bi ona izdala jedan javni manifest, da se ujedinjuje sa Srbijom. U ovome pogledu možete raditi sa potrebnim taktom i diskrecijom. Gledajte, da sa izvesnom delikatnošću govorite jedino sa Šolom o ovome pitanju i da on bude inicijator svega ovoga. Potrebno bi bilo da se ovo ujedinjenje izvrši što pre, te je i vaša akcija sa najvećom diskrecijom nužna po ovome pitanju jedino sa Šolom, dok ne stigne vladin delegat koji će uskoro biti određen.«¹⁶⁴

Terzić je dva dana prije (18. XI) održao u Sarajevu sastanak sa članovima Glavnog odbora Narodnog vijeća i narodne vlade i tu je, čini se, pao zaključak da se Bosna i Hercegovina pridružuju zahtjevu zemaljske vlade u Splitu, o čemu je dr V. Čorović, na sjednici u Zagrebu 20. XI, obavijestio prisutne članove Središnjeg odbora Narodnog vijeća.¹⁶⁵

¹⁶³ Taj je izaslanik, zatim, bio dr Milan Pećanac, zadužen rješenjem St. Protića da bude savjetodavno lice kod komandanta trupa u Bosni i Hercegovini za sva vjerska pitanja i odnose s tamošnjim civilnim vlastima, a u političkom pogledu i s političkim ljudima.

¹⁶⁴ Arhiv VII, III, 113, Beograd, 7. XI/20. XI.

S tim u vezi stoji Terzićeva »Beleška za Načel. Štaba Vrh. Komande gosp. Vojvodu Živ. Mišića« (Beograd. 16/29 novembra 1918), koja glasi:

»1. — Odnosno želje Vrhovne komande, da Bosanska Vlada proglasi Ujedinjenje sa Srbijom, prilike današnje u Bosni i Hercegovini upućuju Vladu na veliki takt i obazrivost, te da se ne prenagli u ovom pogledu, naročito iz obzira prema Hrvatima, kojih ima i u narodnoj vladi u Sarajevu. Radiće se indirektnim putem da stvar sazri; većina je Hrvata za to sjedinjenje. Prvi je korak već učinjen davanjem svijui skladišta i sprema na upravu srpskoj vojsci. Moglo bi se to do sada i silom izvesti, ali se bojim komplikacija. Muslimani su za nas i priznaju dinastiju Karađorđevića i izjavili su, da će biti lojalni građani.

2. — Zbog nerešenog agrarnog pitanja potrebno bi bilo da Prestolonaslednik jednom podesnom izjavom muslimanima da nade da će se to pitanje rešiti legalnim putem i zaštititi njihovi interesi, te da ne budu materijalno oštećeni, od čega se oni plaše, jer se agituje u tom smislu, da će im se imanje oduzeti i razdeliti seljacima.

3. — Bosanska Vlada izjavila je, da je i do sada radila po instrukcijama Srpske vlade, da će i ubuduće isto raditi, a ako se želi promena pravca dosadašnje politike, onda da im se izdadu potrebne instrukcije.

4. — Potrebno je, da se pojača srpska vojska u tim pokrajinama radi bezbednosti imovine i lične naročito Muslimana, koji se plaše osvete. Imaju respekta samo od srpske vojske i srpskih vlasti i imaju vere u njih.

5. — Sa Crnogorcima Bosanska Vlada nalazi da će se lako svršiti s njom. To im ne zadaje brige i ako su agenti kralja Nikole prosuli novac za agitaciju.

6. — Oseća se jak uticaj iz Zagreba. Šalju nam se naročiti ljudi, bivši austrijski oficiri, radi organizacije vojske i uređenja zemlje u vojnom pogledu. Oni ih odbijaju.

7. — Vlada moli da joj se javi, da li je Krfska deklaracija ostala u potpunosti ili je izmenjena i u čemu.«

»Jadranske trupe« ušle su preko Andrijevice i Kolašina u Podgoricu i Cetinje i produžile u Kotor i dalje,¹⁶⁶ a za njima su u Crnu Goru stigli predstavnici Crnogorskog odbora za ujedinjenje (Janko Spasojević i Petar Kosović) kao i šef crnogorskog odseka u ministarstvu vanjskih poslova Sv. Tomić. Započela je agitacija za ujedinjenje sa Srbijom i raspisani su izbori za »Veliku Narodnu Skupštinu«. Zato je Komanda jadranskih trupa (komandant puk. Milutinović) javila depešom (Mitrovica, 31. X/13. XI — Beograd, 1. XI/14. XI, »najhitnije«):¹⁶⁷ »Crnogorski odbor raspisao je izbor za Veliku Narodnu Skupštinu na dan 6. novembra (po starom kalendaru; B. K.). Skupština bi se sastala na dan 11. novembra (po starom) tek. god. Zbog ovoga i zbog stabilnosti stanja u opšte, bezuslovno je potrebno da (se) u sastav jadranskih trupa najžurnije pošalje bar još dva bataljona pešadije i jednu do dve baterije. U vezi moje depeše od 28. o. m., molim da se potkrepljenje što pre i forsiranije uputi u Podgoricu.« Dakako, da su se uoči izbora u Crnoj Gori formirala dva tabora: tabor unionista i tabor separatista. Prvi su bili za što hitnije ujedinjenje sa Srbijom — drugi za kralja Nikolu i posebnu Crnu Goru.¹⁶⁸ Prvi je tabor štampao svoje kandidacione liste i izborne proglose na bijelom papiru, zato ih prozvaše »bjelašima«, a drugi na zelenom, zbog čega ih proglašise »zelenošima«. Talijani — koji su se nalazili u Kotoru, Ulcinju, Baru, Vir Pa-

Pomoćnik Načelnika štaba gen. Pešić zabilježio je pri pojedinim tačkama na samom spisu:

1. »Saopšteno konferenciji. Po ovoj tački više ništa ne raditi.«
 2. »Rešeno u konferenciji da se još ne daju nikakve izjave. Nema se ništa raditi.«
 3. »Nema nikakvih novih instrukcija.«
 4. »Nema mogućnosti.«
 5. »Nema se šta raditi.«
 6. »To je pitanje rešeno naređenjem o formiranju misije u Zagrebu, za organiziranje 6 pukova.«
 7. »To će odrediti g.m.f. (gospodin ministar financija).« (Arhiv VII, III, 113).
- ¹⁶⁵ Dopis A. Šole, predsjednika vlade u Sarajevu, upućen Terziću 8./21. novembra 1918. pod Br. 13.812/pres. (Arhiv VII, III, 113).
- Corovićevo saopćenje na sjednici središnjeg odbora v. Krizman, Zapisnici središnjeg odbora ... str. 366.

¹⁶⁶ Srpske su trupe ušle u Podgoricu 1. XI.; Nikšić 2. XI.; Cetinje 4. XI.; Kotor 8. XI.; Hercegnovi 12. XI.; Metković 13. XI.; Dubrovnik 14. XI.; Split 18. XI 1918.

¹⁶⁷ Arhiv VII, III, 162, Broj Komande Jadranskih trupa ONo 147.

¹⁶⁸ Nikola je prvo dao obećanje francuskoj vladi da će ostati u Francuskoj tako dugo, dok mu velesile ne kažu da se može vratiti u Crnu Goru. Međutim, u drugoj polovici novembra 1918. uputio je predsjedniku Francuske republike R. Poincaré-u pismo, u kojem traži da mu francuska vlada dopusti da otputuje u Crnu Goru.

U razgovoru s talijanskim poslanikom 28. XI 1918. izrazio je, štaviše, namjeru da otputuje tamo ili, barem, u Italiju i protiv volje Pariza. Poslanik je stoga bio primoran da ga upozori na prijetnju francuske vlade da će prekinuti diplomatske odnose s Nikolom, ako napusti Francusku bez dozvole, a Nikola mu je odgovorio da je i to bolje nego da ostane zarobljenik. Talijan mu je na to rekao da će na taj način dovesti u pitanje podršku koju mu pruža Italija, što je na nj dobro i umirujuće djelovalo. (I documenti diplomatici italiani, Sesta serie, I, dok. 400, str. 203.)

Talijanski je poslanik već 1. XII mogao javiti Sonninu da je Nikola odustao od namjeravanog puta u Italiju. (Isti izvor, dok. 421, str. 226.)

zaru i Skadru — hrabрили su i pomagali »zelenaše«, dok su »bjelaši« uživali potporu srpske vlade i Komande, kao i lokalnih komandanata u Crnoj Gori.

Simović je iz Zagreba 20. XI¹⁶⁹ javio Vrhovnoj komandi da je dalmatinska vlada postavila ultimativan zahtjev Zagrebu da se pitanje formiranja zajedničke vlade sa Srbijom riješi u roku od pet dana; u protivnom, Dalmacija će se prisajediniti Srbiji. To ubrzava, javlja on, rad na rješenju tog pitanja. Sutra će se održati sjednica, a u subotu plenum.

»Bilo bi savetno po mišljenju N. veća — stoji doslovno u depeši — da se sa obrazovanjem zajedničke Vlade iz Srpske Vlade i j.(ugo)slovenskog odbora prema potpisanom sporazumu u Ženevi sačeka dok se ne donese odluka Narodnoga Veća u Zagrebu, a po tom da se na osnovu ove odluke odmah obrazuje zajednička Vlada na temelju principa jedinstva države. Pošto j.(ugo)slovenski odbor nije imao legitimaciju ni ovlašćenje za rješenje toga pitanja, i ako sporazum sa njime ne odgovori i ne zadovolji pravilno shvaćenu ideju narodnoga jedinstva (isti neće ni) biti akceptovan od Narodnoga Veća; u slučaju ako taj sporazum odgovori toj ideji, Narodno Veće neće praviti pitanje ni o formi ni o nadležnosti j.(ugo)slovenskog odbora.«

Sutradan, 21. XI, stigao je u Vrhovnu komandu Simovićev telegram¹⁷⁰ kojim najavljuje da će se u Zagrebu 23. XI održati plenarna sjednica Narodnog vijeća, na kojoj treba donijeti konačnu odluku o prisajedinjenju Srbiji. Po mišljenju Sv. Pribićevića neophodno je potrebno da srpska vlada — do tada — saopći Zagrebu posebnom notom da s veseljem prima izjavu Vijeća od 19. X, ponovljenu u zaključku Sabora od 29. X i u noti Antanti i srpskoj vladi: da Država Slovenaca, Hrvata i Srba želi stupiti u zajedničku državu sa Srbijom i Crnom Gorom. Uz to vlada treba da u noti izrazi želju da sa Vijećem otpočne pregovore za obrazovanje zajedničke države (»na etnografskoj teritoriji Slovenaca, Hrvata i Srba«; Simović pri tom ističe, da u odgovoru treba upotrijebiti tu formulaciju). Ako ostali članovi vlade nisu još u Beogradu, neka takvu notu, s odobrenjem Regenta, pošalje Ninčić jer se čuju glasovi i prigovori da Srbija nije ništa odgovorila na jasno izraženu želju Vijeća da se osnuje jedinstvena država. Tako bi otpočeli pregovori mimo Jugoslavenskog odbora, kome su u pregovorima bili učinjeni vrlo veliki ustupci, protivno željama i težnjama Narodnog vijeća.

Ninčić je preko Simovića 22. XI¹⁷¹ zamoliv Sv. Pribićevića da delegat Narodnog vijeća Valerijan Pribićević dođe u Beograd, budući da je »pri *ovom pokretu srpskoga naroda* (podvukao B. K.) u Bačkoj, Banatu, Baranji i Sremu potrebno da se održ potpuna saglasnost između Beograda i Zagreba«. ¹⁷²

Odazivajući se pozivu Pribićevića, srpski ministri Lj. Jovanović i M. Ninčić — koji su se u tom času nalazili u Beogradu — uputili su 22. XI preko Vrhovne komande (Simovića) slijedeću depešu za Narodno vijeće:

¹⁶⁹ HZ, VIII, 1955, str. 128—129.

¹⁷⁰ Isti izvor, str. 129.

¹⁷¹ Arhiv VII, III, 145, OBr. 32325.

¹⁷² Usvajajući u cijelosti ideju izraženu u citiranoj Ninčićevoj depeši Sv. Pribićeviću (»Po svemu mi izgleda da će većina Hrvata u Hrvatskoj...«), Vrhovna je komanda razvila široku akciju u tom smislu upravo na tom terenu. O tome svjedoči niz sačuvanih telegrama, pristiglih u Zagreb, o zborovima i rezolucijama u kojima se traži što hitnije ujedinjenje sa Srbijom.

»U odsustvu ostalih članova vlade potpisani ministri od strane vlade sa radošću primaju izjavu Narodnoga Veća od 6/19. oktobra ove godine i u noti Narodnog Veća silama Sporazuma i Srbiji, da država Srba, Hrvata i Slovenaca obrazovana na teritoriji bivše austro-ugarske monarhije želi stupiti u jedinstvenu državu sa Srbijom i Crnom Gorom.

Srpska Vlada želi da sa Narodnim Većem što pre stupi u pregovore radi konačnoga rešenja pitanja oko obrazovanja jedne države na etnografskoj teritoriji Srba, Hrvata i Slovenaca.«¹⁷³

Istovremeno su obavijestili Simovića ovako: »Povodom vašeg telegrama, a u nemogućnosti zbog rđavih telegrafskih i telefonskih veza da se s kolegama sporazumemo, mi smo se rešili, po nadležnom odobrenju da učinimo sa svoje strane što možemo kako bi Narodno Veće dobilo odgovor koji očekuje. Jovanović, Ninčić.«¹⁷⁴

Simović je istog dana informirao depešom¹⁷⁵ Vrhovnu komandu o stavu vlade Narodnog vijeća u Zagrebu prema Ženevskom sporazumu i »hotelskoj vladi« formiranoj u Ženevi, i naveo, da većina Narodnog vijeća — s obzirom na razilaženja u pregovorima i na nekorektno držanje predstavnika »Jugoslavenskog odbora« i, lično, Korošca, koji nisu htjeli doći u Zagreb nego samostalno produžuju svoju akciju — želi riješiti pitanje ujedinjenja, ne obazirući se na njihov rad i mišljenje.¹⁷⁶ Jedino Starčevićanci, koji zastupaju ideju autonomija, žele, da se ovo pitanje odgodi do dolaska Odborovih predstavnika, ali su pod pritiskom zahtjeva dalmatinske vlade, kojemu se pridružila bosanska, voljni da pristupe donošenju rješenja. Zato sutra plenum i on će proklamirati ujedinjenje u jedinstvenu državu pod Aleksandrovim regentstvom. U nedjelju ili ponedjeljak otputovat će delegati u Beograd sa zaključkom, a Vijeće je mišljenja, da pitanje formiranja zajedničke vlade treba odmah riješiti bez obzira na »Jugoslavenski odbor« i ne čekajući na Pašićev povratak. Pašićev se pristanak može dobiti i telegrafski. »Glavna je stvar da se ovo provizorno i nesređeno stanje prekine...«

¹⁷³ Arhiv VII, III, 136, Br. 818. Treba ispraviti moju tvrdnju, da je sjednica središnjeg odbora NV u Zagrebu 23. XI započela »u prisutnosti dra Momčila Ninčića«, iznijetu u citiranom radu o Narodnom vijeću i talijanskoj okupaciji na Jadranu (str. 102). Ninčić joj nije uopće prisustvovao, nego je samo, zajedno s drugim članom Pašićeva kabineta koji se u tom času nalazio u Beogradu (Ljubom Jovanovićem-Patkom, ministrom unutrašnjih poslova), pozvao telegrafski Narodno vijeće da stupi u pregovore. Taj je telegram bio formuliran onako, kako je to tražio Sv. Pribičević iz Zagreba.

¹⁷⁴ Arhiv VII, III, 136, Br. 819.

¹⁷⁵ HZ VIII, 1955, str. 129—130. Čini se da je i otkrivena »zavjera« bivšeg a. u. generala Lipošćaka također sastavni dio te politike psihološkog pritiska.

¹⁷⁶ Predsjednik Narodnog vijeća SHS dr A. Korošec je na proputovanju u Beograd iz inozemstva boravio u Zagrebu 3. XII 1918. popodne i povjerenik dr S. Budisavljević je, preko Simovića, o tome poslao Sv. Pribičeviću slijedeću depešu: »Korošec održao referat u sjednici Centralnog odbora Vijeća. Vrlo neraspoložen prema Pašiću. Inače pristaje na rješenje u Beogradu, samo drži da je bilo prerano proglašenje Kraljevstva s obzirom na današnje raspoloženje svojih pristalica. Treba ga osvedočiti o nuždi učinjenoga i odmah mu izraditi audijenciju. Zagreb primio prilično (ver. hladno) proglas Kraljevstva. U 55. pešad. puku vojnici vikali »Živela Republika«. Frankovačka »Hrvatska« obustavljena. Kod jednoga dijela Starčevićeve stranke jako neraspoloženje. Sazivaju skupštinu 12. po novom, inače vlada mir.« (»Diplomatski arhiv«, Političko odeljenje, 1918, XI, PNo 5126.)

Komandant Dunavske divizije u Novom Sadu dostavio je depešom od 11./24. XI, da »Gospodin Konjević¹⁷⁷ i ostali mole za izveštaj kakva je odluka donešena jutros u Zagrebu u Narodnom Veću, u pitanju ujedinjenja i izjavljuju, da im je to hitno potrebno radi donošenja odluke ovde«,¹⁷⁸ a načelnik štaba I armije pukovnik E. Belić dostavio je Vrhovnoj komandi izvještaj istog komandanta koji glasi: »Sutra 12. novembra (po starom kalendaru; B. K.) biće u Novom Sadu skupština poslanika iz Banata, Bačke i Baranje radi donošenja odluke o ocepeljivanju od Mađara i donošenja odluke o uzimanju vlasti u svoje ruke«. ¹⁷⁹

U Zagrebu je istog dana (24. XI) bio izglasana zaključak o ujedinjenju («Narodno Vijeće SHS u skladu sa svojim dosadašnjim zaključcima i prema izjavi vlade kraljevine Srbije, proglašuje ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovane na cijelom neprekinutom jugoslavenskom području bivše austro-ugarske monarhije sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba...»);¹⁸⁰ u Novom Sadu je velika Narodna skupština Srba, Bunjevaca i ostalih Slavena u Banatu, Bačkoj i Baranji 25. XI jednoglasno izglasala odluku da se Banat, Bačka i Baranja priključuju Kraljevini Srbiji, dok je sutradan (26. XI) to isto izglasala velika Narodna skupština u Podgorici («da se Crna Gora s bratskom Srbijom ujedini u jednu jedinu državu pod dinastijom Karađorđevića, te tako ujedinjena stupi u zajedničku Otadžbinu našeg troplemenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca...»).¹⁸¹

Najzad je regent Aleksandar u Beogradu, 1. XII 1918, odgovarajući na adresu izaslanstva Narodnog vijeća iz Zagreba, proglasio »ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.«

ZAKLJUČAK

1. — Tako brzi slom Austro-Ugarske na ratištu, u prvom redu na Balkanu, i politički raspad u pozadini kao da su zatekli i iznenadili savezničke vlade, a s njima, prirodno, i srpsku Vrhovnu komandu. Stojeći na vratima Srbije i

¹⁷⁷ Konjović a ne »Konjević«. Radi se o kompozitoru Petru Konjoviću izaslaniku Narodnog vijeća.

¹⁷⁸ Arhiv VII, III, 136, Bojovićev OBr. 19485.

¹⁷⁹ Arhiv VII, III, 120, Bojovićev OBr. 19489. Na poleđini se nalazi koncept odgovora Bojoviću (OBr. 32441) od 12. XI/25. XI, u kojem stoji: Neka izvijesti komandanta Dunavske divizije »da u svemu pomaže današnji zbor u Novom Sadu.«

¹⁸⁰ O tom zaključku govori opširna Šimovićeve depeša Vrhovnoj komandi (Zagreb, 12. XI/25. XI — Beograd, 12. XI/25. XI; Arhiv VII, III, 136, bez broja).

¹⁸¹ Komandant Jadranskih trupa puk. Milutinović uputio je Vrhovnoj komandi ovu depešu (Peć, 12. XI/25. XI, No 293): »Sutra 13. o. m. sastaje se ovde u Podgorici Narodna Skupština koja ima da proklamuje Ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom. Ova se stvar može smatrati kao potpuno sigurna...« (Arhiv VII, III, 162, OBr. 32517).

Vidi o tome i raspravu V. J. Vučkovića: Diplomatska pozadina ujedinjenja Srbije i Crne Gore, Jugoslavenska revija za međunarodno pravo VI, 1959, str. 227—261, osobito 253 i d., kao i raspravu D. Vujovića, Rad srpske vlade u emigraciji na ujedinjenju Crne Gore i Srbije, IZ XIII, 1960, knj. XVII, str. 681—703. te djelo »Ujedinjenje Crne Gore i Srbije« (Titograd 1962) od istog autora.

pripremajući ofanzivu, koja je zapravo zapečatila sudbinu Dvojne monarhije, nije se pomišljalo da će ti ofanzivni pokreti srpskih i ostalih savezničkih snaga na Balkanu izazvati tako dalekosežne posljedice kakve su nastupile u najkraćem roku (kapitulacija Bugarske; odstupanje neprijatelja koje je sve više poprimalo oznake konačnog i neopozivog poraza; kapitulacija Turske; molba za primirje austro-ugarske Vrhovne komande u Badenu; oslobođenje Beograda; prelaz preko Drine, Save i Dunava, i t. d.). Zato se na srpskoj strani — kako na političko-diplomatskoj, tako i vojno-strateškoj — improviziralo.

Čini se da nije uopće postojao neki jedinstveni vojno-strateški plan za oslobođenje južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske, nego su u Vrhovnoj komandi — pod direktnom kontrolom regenta Aleksandra kao vrhovnog komandanta — rješavali neposredne zadatke od zgrade do zgrade, već kako ih je opća situacija nametala. Za slučaj, da bi se pojavila mogućnost ulaska u Crnu Goru, postojala je opća politička direktiva predsjednika vlade N. Pašića, ali je Vrhovna komanda bila primorana, da, na primjer, improvizira nacrt uvjeta primirja s Austro-Ugarskom! Među njima stajao je i zahtjev da neprijatelj bez odlaganja evakuira Srbiju, a za slučaj, da ostale sile (Italija!) traže da se savezničkim trupama zaposjednu neka važna mjesta na neprijateljskom teritoriju, da se zahtijeva da i srpska vojska sudjeluje pri tome.

M. Vesnić je u Versaillesu pristao na demarkacionu liniju povučenu u skladu s talijanskim pretenzijama iz Londonskog ugovora iz 1915. i tako je »Savezničkim i Udruženim silama« (čitaj Italiji), primirjem potpisanim 3. XI 1918, pripalo pravo da u južnoslavenskim zemljama poražene Austro-Ugarske izvrše okupaciju područja na istočnoj obali Jadrana do demarkacione linije, s tim da je preostalo područje preko te linije, pravno, ostalo neprijateljsko, austro-ugarsko, usprkos svima važnim političkim i državnopravnim promjenama u tim zemljama. Beogradsko primirje od 13. XI zacrtalo je novu zonu nad tim »neprijateljskim« prostorom, obuhvaćajući Banat i Bačku, dio Slavonije i Srijem, Bosnu i Hercegovinu, kao i Dalmaciju — do rta Planke, gdje je započinjala »talijanska zona«. Prema sjeveru, taj je naš jugoslavenski prostor preko tih linija (talijanske i srpske) ostajao, kao neprijateljsko područje, potpuno otvoren.

2. — Kad su jedinice I i II armije izbile na Drinu, Savu i Dunav, srpska je Vrhovna komanda htjela postupati oprezno. Zbog toga je 31. X i izdala naređenje da cijelu vojsku, po dolasku na granicu Austro-Ugarske, treba zadržati do daljeg naređenja »radi odmora, uređenja i snabdevanja svim potrebama«. Međutim, zbog događaja u »prečanskim« krajevima bila je primorana da taj predah stornira. Instrukcija savezničkog komandanta od 3. XI govorila je o njenim novim, »jugoslavenskim« zadacima (»Srpska vojska treba da prebaci delove na teritoriju naklonjenu jugoslovenskom pokretu, Banat, Bosna, Hercegovina itd, te da pruži pomoći jugo-slovenskim trupama radi organizacije«). Trebalo je — poslije oslobođenja Srbije — započeti izvršenje šireg *jugoslavenskog* zadatka, iako se stvaranje južnoslavenske države *nije* nalazilo među ratnim ciljevima saveznika.

Srpske su jedinice stoga prešle staru srpsku granicu, »umiješavši se direktno« — kako to stoji u jednom naređenju Fr. d'Espereya. Vrhovna je komanda 4. XI zatražila da u uvjete primirja uđe i zahtjev da neprijatelj

evakuira jugoslavenski teritorij (dakako, preostali!), a kasnije je — imajući pred očima (kao i Pašić) samo obećanja Srbiji činjena od Saveznika u toku rata! — prihvatila »srpsku zonu« kao svoj čisti dobitak, ostavljajući na volju narodu z a p a d n o od zonalne linije (Hrvatima i Slovencima u prvom redu), da se opredijeli, hoće li zajedno s ostalima ili ne!

Uvjarena — kao i njen vrhovni komandant (regent Aleksandar) — da će većina Hrvata prihvatiti ideju »nerazdvojne i nedeljive države Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića« samo ako ih se uvjeri da će svi Srbi, u protivnom, bez oklijevanja prići Srbiji, Vrhovna je komanda — različnim kanalima i sredstvima — nastojala da tu taktiku »psihološkog pritiska« i primijeni, a to tim lakše, jer su Srbi iz »prečanskih krajeva« u to vrijeme doista i željeli ujedinjenje sa Srbijom. Taj je pritisak vršila na Zagreb i Ljubljanu nizom brzojava s terena o zaključku pojedinih mjesnih odbora Narodnog vijeća ili zborova o neposrednom pripojenju Srbiji.

3. — »Država Slovenaca, Hrvata i Srba« bila je — prema shvaćanju većine u Saboru i u Narodnom vijeću SHS — zamišljena kao *prelazno* rješenje do ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom i građanski političari iz južnoslavenskih zemalja (bivše) Austro-Ugarske sve su više osjećali kako je zapravo sve u zraku. Pritisnuti nepovoljnim vanjskopolitičkim razvojem, zaplašeni izvanredno napetim unutrašnjepolitičkim stanjem i buntovnim raspoloženjem masa (»zeleni kader«), lišeni iole ozbiljnije oružane snage, u brizi zbog prisutnosti i imperijalističkog presizanja Talijana, okruženi neprijateljski raspoloženim susjedima, na terenu, koji je za Antantu još uvijek bio neprijateljski — *pozvali su* Vrhovnu komandu (Sarajevo, Zagreb), da im pošalje vojsku. Pri tom je delegat Narodnog vijeća iz Zagreba (L. Popović) — po izričitoj direktivi Sv. Pribićevića — svjjesno prekoračio svoju prvotnu (Drinkovićevu) instrukciju (»da nam manji dielovi vojske u istočnoj Slavoniji i u Srijemu, istočno Broda i Osieka, pruže podporu, da se podrži poredak, da svaki radi svoj posao, da se osigura funkcioniranje svih prometnih pruga, zaštiti život i imetak, preprieči svako oštećenje dobara i pljačkanje, osiguraju rudnici i t. d.«), zatraživši pomoć za Rijeku, bataljon za Zagreb, bataljon za Ljubljanu i drugo, što srpska Vrhovna komanda zajedno s regentom rado prihvaća. Kasnije, preostalo joj je samo to da podržava i hrabri one političke snage koje su htjele ujedinjenje sa Srbijom, i pomaže njihovu akciju (Novi Sad, Podgorica, Zagreb).

4. — Ako se izbliza osmotri postupak Talijana i Francuza (vojnika) u tim danima raspada Austro-Ugarske, onda se lako može utvrditi da su Francuzi — govoreći općenito — bili nama skloni, a da su Talijani bili nama više nego neskloni. Talijanski vojni krugovi (talijanska Vrhovna komanda u prvom redu) nisu nikako željeli da se na istočnoj obali Jadrana — mjesto Austro-Ugarske — pojavi na svršetku rata *jedinstvena* jugoslavenska država (Srbija, Crna Gora i južnoslavenske zemlje bivše Dvojne monarhije), a kad se ona — sticajem različitih okolnosti — odjednom nametnula, nastojali su uporno da je na svakom koraku slabe i oštećuju, novim okupacionim potezima uzdrmaju i pocijepaju i na kraju iznutra razbiju. Francuski vojni krugovi (u prvom redu sam Fr. d'Esperey) bili su, naprotiv, u pravilu skloni Srbiji kao zaista hrabrom savezniku u ratu i nastojali da joj — računajući s njom kao fakto-

rom pri budućoj igri na Balkanu (protunjemački bastion, antiboljševička brana, a možda i protuteža Italiji) — pomognu pri njenom proširenju. Zbog toga su nužno, u našem prostoru, dolazili u sukob s Talijanima. Tako je srpska Vrhovna komanda na čelu s regentom Aleksandrom — uživajući naklonost Francuza — dočekala dan pobjede i dan proglašenja »ujedinjenja Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca« (1. XII 1918).

Zusammenfassung

Der geglückte Durchbruch an der Saloniki-Front im September 1918 minierte das ganze offensive Dispositiv der bulgarischen, österreich-ungarischen und deutschen Kräfte auf dem Balkan. Es begann damit der allgemeine Rückzug, welchen die danach erfolgte Kapitulation Bulgariens (29. IX. 1918) noch vergrößerte und auf vielen Punkten beschleunigte. Es zeichneten sich hiemit immer deutlicher die Umrisse einer vollständigen strategischen Niederlage der österreichisch-ungarischen Kräfte im Raume Serbiens ab. Der Verfasser erwähnt und umreißt die ersten Massnahmen des serbischen Oberkommandos, die durch die neue militärische Lage notwendig wurden, die Verschiebung der serbischen Truppen an den linken Flügel der Front, deren Eingang in Montenegro, die Kapitulation der Türkei (31. X. 1918.), die Verfassung der Waffenstillstandsbedingungen mit Österreich-Ungarn, die Sitzungen des obersten alliierten Kriegsrates in Versailles (Ende Oktober), die Krise der Habsburger-Monarchie, die Gründung des Nationalrates der Slovenen, Kroaten und Serben in Zagreb, die Beschlüsse des kroatischen Landtages vom 29. X. 1918., die Unterzeichnung des Waffenstillstandsvertrages in Padua (3. XI. 1918.), den Aufbau des neuen staatsrechtlichen Systems in den jugoslavischen Ländern der österreichisch-ungarischen Monarchie und die ersten Schritte der neuen Organe (das Präsidium des Nationalrates in erster Linie), den Versuch des Zusammenballens der bedeutungslosen militärischen Kräfte des Nationalrates, das Vordringen der Italiener, die Entsendung der Mission Dr. L. Popovičs nach Serbien, dessen Tätigkeit und Verhandlungen in Belgrad, die allgemeinen Richtlinien des Oberkommandos, das Überschreiten der serbischen Einheiten über die alte serbische Staatsgrenze an der Drina, Save und Donau, das Entsenden des Generals Terzić nach Sarajevo, die Genfer Konferenz, die Verhandlungen, die zur Parafierung des Belgrader Waffenstillstandsvertrages mit den Vertretern der Regierung des Grafen M. Károlyi geführt haben (13. XI. 1918.), die Aufgaben des Beauftragten des Oberkommandos D. Simović in Zagreb, den genauen und vollständigen Wortlaut des Telegrammes des Ministers Ninčić an S. Pribičević vom 16. XI., das Organisieren einer weittragenden Aktion in Vojvodina, Bosnien und Montenegro, die Beschlüsse von Novi Sad und Podgorica, sowie die Proklamierung der Vereinigung Serbiens mit den Ländern des unabhängigen Staates der Slovenen, Kroaten und Serben am 1. XII. 1918. in Belgrad.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV SIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV SIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB